Münir Cerid

Petrol Emperyalizmi

SOL
YAYINLARI

MÜNİR CERİD ● PETROL EMPERYALİZMİ

PETROL EMPERYALİZMİ

MÜNİR CERİD

SOL YAYINLARI ALTI

PETROL EMPERYALİZMİ

MÜNİR CERİD

Münir Cerid'in yazdığı **Petrol Emperyalizmi, Sol Yayınları** tarafından **Ankara**'da **Başnur Matbaası**'nda Kasım 1965 tarihinde, dizdirilip, bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

6 **Münir Cerid**
7 Giriş
10 Petrolün bulunuşu ve endüstriyel önem kazanışı
20 Uluslararası kartel hegemonyası
31 Petrol şirketlerinin üretici ülkelerde ve dünyada oynadıkları oyunlar
48 Kartelin üretici ülkelerdeki dengesi
61 Kartelin bugünkü durumu
74 Yeni şirketlerin sahneye çıkışı
80 Türkiyenin durumu

MÜNİR CERİD

Münir Cerid, 1926 yılında Elazığ'ın Ağın ilcesinde doğdu. Elazığ Lisesini ve 1952 de **İstanbul Teknik Üniversitesi Makina Fakültesini** bitirdi. Özel müteahhit firmalarında, **Devlet Su İşlerinde**, ve **Mobil**'in yüzde 56 pay sahibi olduğu **Ataş Rafinerisi** inşaat ve işletmesinde çalıştı. **Türkiye Petrolleri A. O.** da iki yıl çalıştıktan sonra istifa etti. Şimdi **Azot Sanayii A. Ş.** de mühendis olarak çalışmaktadır. **Sosyal Adalet** dergisinde ve **Akşam** gazetesinde petrol konusunda yazıları çıkmaktadır.

GİRİŞ

Yirminci Yüzyılda birçok savaşlar, dünya kamu oyuna sunulanlardan tamamiyle farklı nedenlerden çıkmıştır. Bunların hemen hepsinin temelinde, büyük tekellerin çıkar hesapları bulunmaktadır. Bu hesaplar o kadar ustaca yapılmış ve insanların kutsal bildiği kavramlarla öylesine örülmüştür ki uzun süre çok kimse, gerçekleri görememiştir. Görmemekte direnen kitleler halâ çoğunlukta bulunmaktadırlar. Ne var ki iş artık bazı yanlarından gün ışığına çıkmış bulunuyor. Dönen dolapların gizli tarafını görmek eskisinden daha kolay. Özellikle geri bırakılmış ülke halkları, bu durumlarının nedenlerini ararken, birçok kirli işin de örtüsünü kaldırmaya başladılar. Geri kal-

mışlığın temelinde yatan sömürme düzeni de böylece ortaya çıkmış bulundu.

Savaşların gizli sebepleri arasında başta gelenlerden birisi de petroldür. Petrol, günümüz endüstrisinin en önemli hammaddelerinden birisidir. 1962 yılında bütün dünyada tüketilen enerji, 3405 milyon ton petrolün eşdeğeridir. Bu toplam enerji tüketimi içinde petrolün yeri, % 37 sıvı yakıtlar ve % 15 doğal gazlar olarak, % 52 ile ilk sırayı tutmaktadır. Ayrıca dünya petrol üretimi 1964 yılında, bir yıl öncesine göre, % 8 lik bir yükselme göstermektedir. Demek ki petrol, daha uzun bir süre, en önemli endüstriyel ve stratejik ham maddelerden birisi olmakta devam edecektir.

Fakat gene petrol, geri kalmış ülkeler için bir ıstırap kaynağıdır. Topraklarında çeşitli yabancı iştihalar **oburluklarını doyurmaya** çalışırken bundan o ülkenin halkı, ya hiç yararlanmamakta ya da aksine zarar görmektedir. Kurumları, yöneticileri ve kendi öz zenginlik kaynakları bu halklara yabancılaşmakta, hattâ düşman durumuna gelmektedirler. İç savaşlar, hükümet darbeleri birbirini kovalamakta; haysiyet ve şereflerin parayla satın alındığı insanı alçaltıcı ortamlar doğmaktadır. Uluslararası tekellerin pençesine düşen ülkeler, bu durumdan bir daha kolayca kurtulamamaktadırlar. Çünkü her tekelin arkasında, onun çıkarını silâh gücüyle koruyan, bir devlet ya da devletler bulunmaktadır.

Sömürücülerine bu güne kadar milyarlarca dolar kazandırmış olan bu ülkelerin halkları, eskisinden daha mutlu olamamışlardır. Petrol üreticisi bulunan az gelişmiş ülkelerden hiçbiri, ekonomik kalkınmanın «kalkış» (take-off) noktasını aşmış değildir.

Petrol savaşında, uluslararası kartelin yapmıyacağı kötülük ve gerektiğinde, göze alamıyacağı tehlike yoktur. Bunun için, ülkemiz bakımından da artık önemli bir sorun haline gelmiş olan petrol konusunu, duygusal plândan kurtarıp tarihî, sosyal ve ekonomik akışı içinde ince-

lemek, çözüm yollarını araştırmak ve her şeyden önce, bu konuya gereken ciddiyeti vermek zorundayız. Yoksa, bu da, üstünde gürültüler koparılan ucuz bir politik istismar aracı haline getirilmiş ve kısa vadede faydalanıldıktan sonra bir tarafa atılmış birçok ana dâvamızdan bir tanesi olmaktan öteye gidemez. Sömürme düzeni de, hiçbir şey olmamış gibi, işlemekte devam eder.

Bu kitabın amacı, Türk okuyucusuna, yakın tarihin bu önemli stratejik ham maddesinin geçirdiği dönemleri anlatmak ve onun bu konuya ilgisini çekmektir. Tarihi ve ekonomik gerçeklere ve istatistik bilgilere dayanan bu inceleme, ona bu sorunun iç yüzünü görmekte faydalı olursa yazar, kendisini bir iş yapmış sayacaktır.

BİR

PETROLÜN BULUNUŞU VE ENDÜSTRİYEL ÖNEM KAZANIŞI

İlk ve Orta Çağlarda Petrol

Petrol Lâtince bir kelime olup «taş yağı» (petro oleum) anlamına gelir. İlk olarak Fenikeliler tarafından, gemi kalafatçılığında kullanıldığı sanılmaktadır. Bir çeşit asfalt olan bu sızdırmazlık maddesini kullanan Fenikeliler, gemi yapımında, çağdaşları üzerinde büyük üstünlük sağlamışlardır.

Petrol, bundan başka eski İranda, ateş tanrısı Hürmüz için yakılan daimi meşalelerin yakıtı olmuştur. Tapınakların rahipleri, bu yanıcı madde hakkında elbette bilgi sahibi idiler. Fakat kendilerine ayrıcalık sağlıyan öbür bilgiler gibi bunu da sır olarak saklıyorlardı. Yüz-

yılımızın başlarında Orta Doğuda petrol arıyanlar, bu meşalelerin yüzlerce yıl boyunca hiç sönmeden yandıklarını ve bunu sağlıyan maddenin petrol olması gerektiğini mutlaka çok iyi biliyorlardı.

Petrolün Ortaçağlarda bir savaş aracı olarak kullanıldığını görüyoruz. Özellikle, düşman tarafından çevrilmiş kalelerin savunulmasında ve suda sönmediği için deniz savaşlarında, bu korkunç savaş maddesinden çok faydalanılmıştır.

Yakın Çağlarda ise petrol, bir romatizma ve kanser ilâcı olarak karşımıza çıkıyor. İlk petrol kuyusunu açmış olduğu kabul edilen Albay Drake bile hayat suyunun (élixir) ilk maddesini bulma çabasında idi.

Petrolün Modern Tarihi

1859 yılının 27 Ağustosunda, Albay Drake, Birleşik Devletlerin Pennsylvania eyaletindeki Titusville şehrinde yaptığı kazıda 21 metre derinlikte petrole rastladı. Petrol o güne kadar bilinmiyen bir şey olmadığı için, bu keşif fazla gürültü koparmıyabilirdi. Ancak, aydınlatma yağlarına olan talep çok artmış ve bu maksatla kullanılan hayvansal yağlar çok pahalanmış bulunuyordu. Bir arıtma (tasfiye) işleminden sonra bunların yerine kullanılabilecek daha uygun bir maddenin bulunuşu, bu bakımdan, geniş yankı uyandırdı.

Albay Drake'in keşfini haber alan bir takım hırslı maceracı kısa zamanda buraya akın etti. Hepsinin tek amacı, mümkün olduğu kadar fazla sayıda kuyu açmak ve çok miktarda petrol bulmaktı. Sonuç, beklendiği gibi oldu: 1859 da 2 dolara satılan 1 varil (159 litre) petrol, 1862 de sadece 10 sent olmuştu.

İşte 23 yaşındaki genç John Davidson Rockefeller'in petrolle ilgilenmeye başlaması bu tarihe rastlar.

Rockefeller Dönemi

Petrolün henüz romatizma ve kansere karşı ilâç diye

kullanıldığı sıralardaydı. Amerikada John D. Rockefeller'in babası, bir şarlatan kafilesine katılarak kasabaları dolaşıyordu. Zenci çalgıcılar ve dansözlerden meydana gelmiş olan bu kafilenin her uğradığı yerde, baba Rockefeller de etrafında toplanan kalabalığa, üstünde şatafatlı etiketler bulunan mini mini şişeleri gösteriyor ve bunların mucize yaratan tesirlerini anlatıyordu. İlâç diye satılan bu pahalı madde petroldü. İşte bu şarlatanın oğlu olan John D. Rockefeller, tam yarım yüzyıl boyunca, Amerikan ve dünya petrol endüstrisini mutlak kontrolunda tuttu. Bir takım zavallı halkın ömür tükettiği üretimi, uğraşmaya değer bulmadığı için doğrudan doğruya arıtma (rafinaj) işlemiyle işe başladı. İlk rafinerisini Titusville'e 200 mil uzaklıkta, fakat tüketim pazarının hemen yanıbaşında bulunan Cleveland şehrinde kurdu. 1870 de **Standard Oil of Ohio** şirketini meydana getirdi. Bu adı kullanmaktaki amacı şuydu: Daha fazla satışın, ancak sabit nitelikteki ürünlerle mümkün olacağını ve rakiplerine bu yolla üstünlük sağlıyabileceğini görmüştü.

Rockefeller, üretimin maliyeti, talebin genişlemesi ve taşıma işlerinin de bu yeni endüstride başlıca sorunlar olarak ortaya çıkacağını da anlamış bulunuyordu. Bunun için 1871 den itibaren, demiryolu şirketleriyle eşitlik temeli üzerine dayalı bir sistemle çalışan, bir özel şirket kurdu. Böylece, rakipleri yüksek taşıma bedelleri öderken kendisi ve ortakları indirimlerden yararlanıyorlardı. Ertesi yıl, bir rafinericiler birliği kurdu. Bu birliğin yönetimi ve bütün arıtma (rafinaj) endüstrisinin beşte birisi kendi eline geçmiş bulunuyordu. Bu sırada, yeni bir taşıma aracı ortaya çıkmaya başlamıştı. Kısa zamanda demiryolu taşımasından daha ekonomik duruma geçen bu araç «boru hattı» (pipe - line) idi. Rockefeller, kendisine bütün Amerikan petrol endüstrisi üzerinde egemenlik sağlıyacak olan bu faydalı aracı hemen benimsedi.

1882 de, Rockefeller, kurduğu mali imparatorluğu bir tröst haline getirdi ve ona şu hukuki kimliği verdi: Pay

sahipleri kendi ünvanlarını koruyorlar fakat oy hakkını Rockefeller'e devrediyorlardı. Böylece o da büyük miktarda taşıma, arıtma ve dağıtım şirketini kontrol edebiliyor ve gücünü, en az fire ile çoğaltmanın yolunu bulmuş oluyordu. Artık mesleğinin eşsiz ve en yüksek noktasındaydı. Birleşik Devletlerdeki arıtma şirketlerinin yaklaşık olarak % 80 ini ve boru - hattı ile yapılan taşımanın % 90 ını kontrol ediyordu. **Standard** ortaklarına 1882 ile 1892 arasında, yılda ortalama % 19 oranında kazanç dağıttı.

Rockefeller'in bu görülmemiş başarısı, ticari çevrelerden politik çevrelere atlıyan büyük bir kıskançlık ve endişe dalgasına sebep oldu. Gerçekten, uzun ve ateşli tartışmalardan sonra **Sherman Act** adı verilen anti-tröst kanunu çıkarıldı. 1890 da geçirilen bu kanuna göre «ticareti ve değişimi (mübadele) kısıtladığı hakkında şüphe uyandıran her koalisyon» yasaktır. Bu tarihten sonra, Rockefeller, daha tedbirli görünmek zorunda kaldı. Faaliyetlerini üretim ve ürünlerin dağıtımı sektörlerine yaymaktan geri kalmamakla beraber, çeşitli hukukî ve politik saldırılara karşı kendisini savunacak yolları da aradı. 1901 de başkan Theodore Roosevelt, **Standard**'ın girişimleri hakkında bir soruşturma açılmasını emretti. 1907 de şirket, 29 milyon dolarlık bir tazminat ödemeğe mahkûm oldu. En sonunda 1911 de, Missouri Eyaleti yüksek mahkemesi emriyle bu büyük petrol imparatorluğu dağıtıldı: aralarında hiçbir hukuki bağ bulunmıyan 33 şirket mirası paylaştılar. Böylece petrol tarihinin birinci dönemi kapanmış oldu. Bu döneme adını vermiş olan Rockefeller hakkında, bir biografi yazarı şu tanımlamayı yapmaktadır: «Onun başardığı iş, daha uzun zaman maceracıların elinde her an patlamaya hazır tehlikeli bir şeyi, çok iyi düzenlenmiş bir endüstri haline getirmiş olmaktır.»

Büyük Rekabetler Dönemi

Standard'ın mahkeme kararı ile parçalandığı ayni yıl içinde, petrol endüstrisinin çehresini tamamen değiştire-

cek iki önemli olay meydana geldi: 1) Ford, kütle halinde otomobil imalini ortaya attı. Böylece, o güne kadar lâmba yakıtı olarak kullanılan petrolün hafif kısmı benzin, talebi durmadan artan soylu bir ürün haline geldi. 2) **Standard**'ın içinde bulunduğu güç durumdan yararlanan bir Avrupa firması, Amerikan pazarına sokulma cesaretini gösterdi: 1883 de kurulmuş bulunan Holanda Şirketi **Royal Dutch.** Bu sırada şirket, dünya petrol üretiminin % 0,2 sini meydana getiren 40.000 tonluk bir miktarı Felemenk Hindistanından elde ediyordu ve 1900 yılında başında Henry Deterding bulunmaktaydı. Ayni yıllarda, 1897 de kurulmuş ve Marcus Samuel tarafından yönetilmekte bulunan İngiliz **Shel Tranpport** da Uzak Doğuda çeşitli işler yapmaktaydı: İnci ve sedef (Shell adı buradan gelmektedir) ticareti ile başladıktan sonra petrol ürünlerini taşıma.

Birbirlerini tamamlar durumda bulunan bu iki şirket 1907 de birleştiler. Petrol Napoyonu adiyle anılan Deterding'in cesur yönetiminde **Royal Dutch - Shell,** Standard Oil of New Jersey aleyhine hızla gelişerek Uzak Doğu, Meksika, Güney Amerika ve başka yerlerde petrol kaynakları aramaya başladı. Böylece, üretim ve tüketim bölgeleri arasındaki taşıma uzaklıklarını azaltarak fiyatları düşürme yolunu bulmuş oldu. Birinci Dünya Savaşının başlangıcında şirket, Amerika Birleşik Devletleri dışındaki petrolün % 75 ini elde ediyordu. Uluslararası ikinci petrol devi de bu şekilde ortaya çıkmış oldu.

Bu sıralarda Kanadalı bir kibar maceracı, mühendis William d'Arcy, İranda gizlice petrol aramaktaydı. İran tahtında oturan Şah Nasıreddin, dini bütün bir müslüman olarak ruhunun saflığı bozulmasın diye, hiçbir hristiyanın elini sıkmamıştı. Fakat günün birinde bir Avrupalı gezgin grupuna, İranda dolaşma izni verdi. Bu grupta bulunan d'Arcy, eski İran tapınaklarında yakılan ebedî meşaleleri biliyordu ve bunun petrol olduğunda şüphesi yoktu. Tarihi yerleri görmek ve eski eserler üzerinde inceleme

yapmak arzusu, sadece gerçek niyetini gizleme aracı idi. İşte bu «eski eserler hayranı» Kanadalı, Şah Nasıreddinden şu görülmemiş fermanı almayı başardı: «Büyük Kanada Hükümeti ile İran arasında süregelmekte olan çok dostane ilişiklere dayanarak mühendis W. d'Arcy'ye, mensuplarına, torunlarına, dostlarına ve varislerine, yetmiş yıl süre ile, İran arazisinin derinliklerinde istedikleri şekilde arama yapmak, kazıda bulunmak konusunda tam yetki ve sınırsız serbestlik verilmiş ve garanti edilmiştir. Bu yetki ve serbestliğe dayanarak adı geçenin istiyeceği her çeşit yeraltı ürünü kendisinin malı olacaktır.»

İran Şahının 1901 tarihli bu fermanı, milyonlar değerinde idi ve İranın bütün yeraltı zenginliklerini Kanadalı mühendise bağışlamakta idi. Kaldı ki mühendis d'Arcy, bu tarihte, Güney İranda petrol bulunduğuna dair kesin bilgiye sahipti.

Bu fermanın verildiğini duyan birçok tüccar ve devlet ajanı d'Arcy'nin peşine düştüler.. Çeşitli pazarlık ve baskılar sonucunda Kanadalı mühendis, tam elindeki belgeyi yakmaya karar vermişti ki İngiliz Entelicens Servisinin misyoner kılığındaki bir ajanı, onu, bu fermanı Kilise emrine bırakmaya razı etti. Kanadalı, bu teklifi olumlu karşıladı ve imtiyaz belgesi böylece İngiliz gizli servisinin eline geçti. Güney İranda o güne kadar önemsiz birkaç kuyuyu işletmekte bulunan **Burmah Oil,** birdenbire, elindeki araziyi yeni kurulan **Anglo Persian** şirketine devretti. Bu şirketin pay senetleri borsa dışı çıkarıldığı için pay sahipleri belli değildi.

İşin içyüzü ancak 1914 de anlaşıldı. İngiltere Parlâmentosunun bile haberi olmadan, Güney İran'ın petrol kaynaklarına Entelicens Servisi ve İngiliz Bahriyesini ortaklaşa sahip yapan entrikalar, savaşın artık kaçınılmaz duruma geldiği 1914 Mayısında ortaya çıktı. O tarihte Çörçil, Anglo Persian şirketi pay senetlerinin satınalınmasını Avam Kamarasının onayından geçirdi ve böylece, sermayesinin yüzde ellialtısı İngiliz Bahriyesi ile Entelicens Ser-

vise ait olan üçüncü dev de petrol dünyasındaki yerini aldı.

Amerika Birleşik Devletlerinde de 1901 de bulunan zengin Texas petrol yatakları, iki yeni şirketin doğmasına sebep oldu: Alüminyum kralı Mellon ailesinin kurduğu **Gulf** ve Texas madencileriyle politikacılarının işbirliği ile meydana gelen **Texas** şirketleri. Öbür taraftan, Standard'ın dağılması sonucu ortaya çıkan 33 şirket arasında, iyi bir gelişme gösteren üçü, **Standard Oil of New Jersey,** sonradan **Socony Mobil Oil** adını alan **Socony Vacuum** ve **Standard Oil of California** uluslararası güçte petrol şirketleri olarak sağlam yer tuttular. Bunlardan birincisi en önemlisidir ve ana şirketin yerini almıştır.

1920 lerde dünya pazarı, bu şirketler arasında tam bir çekişme konusu olmuştu. Bunlardan Amerikan şirketleri, üretimlerinin büyük kısmını Amerikadan, öbürleri ise dünyanın çeşitli taraflarından sağlamaktaydılar. Birinci Dünya Savaşı içinde, Amerikada, petrol kaynaklarının tükeneceği konusunda bir korku belirdi. Bu sebeple Amerikan şirketleri, dışarda kaynaklar arama ve tüketim pazarlarına yakın üretim alanlarına yerleşme zorunluluğunu duydular. Devler arasında kıyasıya bir rekabet başladı.

Gerçekte, şirketler arasındaki çıkar kavgasının başlangıcı, Birinci Dünya Savaşından daha öncelere uzanır. Şirketlerin arkasından, ilgili hükümetleri de sürükliyen ve savaşın belli başlı nedenlerinden birisi olan bu gizli ve açık kavgaları, özet olarak, incelemekte fayda var.

Standard - Shell Rekabeti. Holandalı küçük bir banka memuru iken yeni gelişmekte olan **Royal Dutch**'ın müdürlüğüne kadar yükselen Henry Deterding Endonezya adalarında zengin petrol yatakları bulmuş ve şirketini, başarılı bir petrol üreticisi durumuna yükseltmişti.

Bu gelişmeyi yakından izliyen Standard, şirketi yere vurmaya karar verdi. İlk iş olarak kıtalararası taşıma yapan bütün sarnıçlı gemilerin gidiş - gelişini yasakladı. Deterding, bunun üzerine, uzak denizlerde çeşitli taşıma iş-

leri yapan İngiliz **Shell Transport** şirketinin başkanı Marcus Samuel ile anlaştı: **Royal Dutch - Shell** petrol üretim ve taşıma şirketi doğmuş oldu. Bu birleşme ile öyle parlak sonuçlar elde edil ki tanınmış banker Rotchild'ler, gerekli finansmanı sağlamaktan kaçınmadılar. Bunun üzerine Standard, Avrupa, Orta Doğu, Hindistan ve Çinde fiyat savaşına girişti. Bu bölgelerdeki görülmemiş derecede ucuz satış, Amerikada fiyatların iki üç katına çıkarılmasiyle mümkün olabiliyordu.

Bu bölgedeki rekabet, bir zaman sonra, Lâtin Amerika ülkelerîne kaydırıldı. Meksika, Orta ve Güney Amerika ülkelerinde imtiyazlar alan **Shell,** petrol bulmaya başlamıştı. Arkasından **Standard** buralara dolar yağdırdı. İhtilâller ve iç savaşlar birbirini kovalamaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinin petrol rekabetlerinden en şiddetli bir tanesi de Osmanlı İmparatorluğunun toprakları üzerinde olmakta idi. Zengin Kafkas petrollerini işletmekte bulunan **Royal Dutch,** 1897 de pay sahiplerine % 52 kazanç dağıtıyor ve 1875 - 1900 arasında, Kafkas petrollerinden 100 milyar franktan fazla kazanç sağlıyordu.

Kokuyu alan Standard, Orta Doğu petrollerinden pay koparmak ve tüketim pazarlarına yakın bir petrol alanına konmak için, buraya ajanlarını yığdı. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'e de Amiral Chester adında resmî bir memurunu gönderdi. Fakat bu görevlinin müzakere yöntemini bilmemesi sebebiyle, bu girişiminden olumlu bir sonuç sağlıyamadı.

Deutsche Bank'ın Sahneye Çıkışı. Orta Doğunun zengin petrolleri Alman sermaye sahiplerini de iştahlandırmıştı. Orta Doğuya yerleşmek ve Hindistan yolunu, İstanbul - Bağdat demiryolu ve uzantısı yardımiyle vurmak istiyen Alman emperyalizmi de o sıralarda Osmanlı İmparatorluğu ile dostluk ilişkileri kurmuş bulunmaktaydı. Alman sanayici, tüccar ve iş adamları ile Deutsche Bank tarafından **Europaische Petroleom Union** (Avrupa Petrol Birliği) kuruldu. Bu örgüt, Osmanlı topraklarındaki faali-

yetlerini yürütmek üzere, % 50 sine Türk hazinesinin ortak olduğu **Turkish Petroleum** şirketini meydana getirdi.

İngiliz - Alman emperyalist çekişmesinin en kızgın olduğu dönemde, ortaya Amerikan tehlikesi çıkınca, **Shell** ve **Europaische P. U.** geçici bir zaman için, anlaştılar. Fakat Almanlar, Osmanlı topraklarında kendilerini güven içinde hissedince, bu anlaşmayı bozdular. Savaş öncesi gerçek yüzüyle ortaya çıkan **Anglo - Persian,** çeşitli entrikalar ve Türk maliyesinin içinde bulunduğu sıkıntı sonucunda, başlangıçta % 50 - 50 Türklerle **Anatolian Railway** (Anadolu Demiryolları) adındaki Deutsche Bank kurumunun malı olan **Turkish Petroleum** şirketinin % 50 sini elde etti. Kalanın da yarısı **Shell**'in, yarısı **Anatolian Railway**'indi. Yani **Turkish Petroleum**'un yalnız adında Türk payı kalıyordu. Almanların % 25 payı ise savaşın ilânı sırasında, İngiltere Hükûmeti tarafından, tek yanlı bir kararla, **Anglo - Persian**'a devredildi.

Almanlar savaşta yenildiler ve Orta Doğuda **Standard** ile **Shell** ve **Anglo - Persian**'ı karşı karşıya bıraktılar.

Mezopotamya petrollerinin İngilizler eline geçmesi amacına büyük hizmeti dokunmuş bulunan Erzurumlu Serkis Gülbenkyan'a, **Iraq Petroleum Co.** adıyla **Turkish Petroleum**'un yerini alan şirketin % 5 i verildi. Bu vatansız Ermeni, böylece, ihanetinin karşılığında yüklü bir ödül almış oldu.

Savaş sonunda Orta Doğu petrollerinin paylaşılmasında büyük gürültü çıktı. Musul petrolleri üzerinde hak iddia eden Türkiye, karşısında, savaşa kararlı bir İngiltere buldu. Kendisine % 25 pay vâdedilen Fransa da İngilterenin yanında yer almıştı. Fakat bu dostluk fazla sürmedi ve 1922 de Londrada İngiliz - Amerikan petrol anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre dünya petrol kaynakları, iki devlet arasında paylaşılıyordu.

Şirketler arasındaki rekabet, bazan ilgili devletleri savaşın eşiğine kadar getirecek şiddette ve bazan yavaş olarak 1927 yılına değin sürdü. Bu yıl içinde, Deterding

Sovyetler Birliğine şu şartları kabul ettirmek istedi: 1) Bakûda Rus göçmenlerinden satın almış olduğu petrol kuyuları üzerindeki haklarının tanınması, 2) Sovyet petrolünün satış tekelinin kendisine verilmesi. Teklifleri reddedildi. O da, Sovyet petrolü aleyhinde bütün dünyada bir blok kurmaya başladı. Ancak, bu defa Standard, Sovyetlerin tarafını tuttu: Büyük miktarda Sovyet petrolünü satın alarak Hindistanı petrole boğdu.

Böylece, en insafsız rakebetlerin ve kıran kırana çekişmelerin olduğu 1928 yılına girildi. Bu yıl içinde, bir de fazla üretim sorunu kendini gösterdi. Bunun üzerine şirketler, anlaşma yoluna gitmeyi daha akıllıca buldular: Uluslararası kartel doğdu.

İKİ

ULUSLARARASI KARTEL HEGEMONYASI

Uluslararası Petrol Karteli

Standard - Shell rekabetinin sonucu olarak Hindistanda başlıyan fiyat savaşı ve savaş sonu döneminin ihtiyaçtan fazla üretimi, şirketleri büyük bir korkuya düşürmüştü. Pazar bulamamak yüzünden dünya petrol ürününün üçte birini satamamak tehlikesinin belirdiği bir zamanda, bu türlü şiddetli anlaşmazlıklar çok kötü sonuçlar doğurabilirdi. Mücadelenin en keskinleştiği sırada, 1928 yılının ilk aylarında yapılan birçok görüşmeler uluslararası üç büyük şirketin yani **Standard, Shell** ve **Anglo - Iranian'ın** (Anglo - Persian sonradan bu adı almıştır) temsilcilerini bir araya topladı. 1928 yılı yazının sonunda, Sir Henry De-

terding (**Shell**'in müdürü), **Standard**'ın başkanı Teagle ile **Anglo - Iranian** yöneticisi Çadman'ı İskoçyadaki Achnacarry şatosunda bir av partisine davet etti. Standard'ın başkanı W. Teagle'in anlatışı ile «Bu davetin esas konusu av idiyse de tartışmaların çoğunluğu, elbette, petrol endüstrisinin sorunları oldu.»

Uzun görüşmelerin sonucunda 17 Eylül 1928 de Achnacarry Uyuşması ilân edildi.

Achnacarry Uyuşması

Üç büyükler tarafından imzalanan bu anlaşma üç kısımdan meydana gelmiştir. **Ön deklârasyon (gerekçe), prensiplerin ortaya konması ve uygulama esasları.**

Gerekçe, teklif edilen kontrol tedbirlerini haklı göstermek amacını gütmektedir. İlk önce, bazı politikacıların ve gazetelerin petrol sanayiine yaptıkları hücumlara hak vermektedir. Sonra, o günün fazla üretim sorunlarını ele alarak, o güne kadar her büyük şirketin, yalnız kendi fazla üretim meselesiyle uğraştığını, satışlarını başka bir şirketin zararına olarak arttırmağa çalıştığını öne sürmektedir. Bunun sonucu, yapıcı olmaktan çok yıkıcı bir rekabete gidilmiş, bu yüzden de maliyet fiyatları yükselmiştir. Şimdi önemli olan, petrol endüstrisinin «kamu yararının kendisine yüklediği görev ve sorumlulukları» devam ettirebilmesi için, tutumlu davranması, israfın önlenmesi ve pahalı yatırımlardan kaçınması zorunluğudur.

Bu gerekçeden sonra **yedi prensip** ortaya konmaktadır. Uluslararası petrol politikasını 36 yıldan beri yöneten bu prensipler, anlaşmanın en önemli bölümünü meydana getirmektedirler. Bu prensipler şunlardır:

1. Gruplar tarafından, bugünkü iş hacımlarının kabul edilmesi. İlerdeki artışların hesabında da temel olarak bu oranların alınması.

2. Bugünkü tesislerin, yeterli ölçüde, üreticilerin hizmetine verilmesi. Şöyle ki fiyat, en az, tesis sahibine maloluş değerine ve kullanan için de en çok, kendisi aynı te-

sisleri yapmak zorunda kalsaydı, bu durumdaki maliyete eşit olsun.

3. Talebi karşılamak için zorunlu olanlardan başka bütün ek tesislerin kurulmasından vaz geçilmesi.

4. Bir coğrafi bölgenin tüketimini karşılamak bakımından, aynı bölgedeki üretime üstünlük tanınması.

5. Taşımalarda, en ekonomik yöntemin araştırılması

6. Üretimin, ihtiyaçtan fazla olduğu yerlerde kısılması ya da bu fazlanın, rekabet fiyatlarıyla, başka pazarlara kaydırılmsı.

7. Kanunun olduğu kadar petrol endüstrisinin çıkarları bakımından, maliyet fiyatlarını yükseltecek, dolayısiyle tüketimi kısacak her tedbirin mahkûm edilmesi.

Bu yedi prensipten en önemlisi, birinci prensiptir: pazarların bölüşülmesini ön gören bir kartel anlaşmasıdır. Yalnız gruplardan her birinin bugün kazanmış bulunduğu duruma saygı göstermekle kalmamakta, fakat gelecekteki artışların yüzdelerini de doldurmak suretiyle, bu durumları pekiştirmektedir. Bundan dolayıdır ki anlaşmanın bütününe **«haliyle bırakma ilkeleri»** (as is principles) adı verilmektedir.

Yedinci prensip te çok önemlidir: petrol endüstrisini, dünya çapında rasyonelleştirmek ve tüketim düzeyini yükseltecek tedbirlerin alınmasını sağlamak için yol gösteren ilk beş maddenin özetlenmesinden ibarettir.

Eleştiricilerin çoğunluğu, anlaşmanın birinci maddesine hücum etmekte ve uluslararası kartelin, sadece kazanılmış durumları savunduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşılık, kartelin savunucuları da Achnacarry anlaşmasının uygulanmasından elde olunan kazançlı sonuçlara dikkati çekmekte ve bu anlaşmayı kaleme alanların, özellikle **herkesin çıkarına olarak dünya pazarının kararlı hale getirilmesini** istediklerini belirtmektedirler.

Anlaşmanın üçüncü kısmı, en uzun olanıdır, yedi prensibi tamamlamaktadır. **Pratik uygulamalar** adıyla anılan on beş maddeden meydana gelmiştir. En önemlileri şun-

lardır :

a — Anlaşma, Amerikan pazarına yapılan ihracata ve Amerikandan yapılan ithalâta uygulanmaz; bunlar, özel anlaşmanın konusudurlar.

b — Gruplardan her birinin her ülkedeki ve bütün dünya pazarındaki haklarını belirtmek amacıyla, ticari kotalar her altı ayda bir hesaplanacaktır.

c — Petrol ürünlerinin fiyatları, bunların çıkarıldığı ülke hesaba katılmaksızın, Meksika Körfezinde uygulanan fiyatlar esas alınarak hesaplanacaktır.

d — Ürünleri standartlaştırmak amacıyla, kaliteyi belirleyen özel anlaşmalar yapılacaktır.

e — Mal sahibi gruplar tarafından kullanılmıyan petre teklif edilecek fiyattan daha aşağısına verilecektir.

f — Taşıma masraflarında tutumluluğu gerçekleştirmek için, ürünler arasında değişim (mübadele) yapılabilecektir.

g — Üretim fazlaları anlaşma üyelerine, üçüncü kişilere teklif edilecek fiyattan daha aşağısına verilecektir.

Bu çeşitli uygulama esaslarının yürütülmesi ve denetimi, imza sahibi şirketlerin birer temsilcisinden meydana gelen bir kurul tarafından yapılacaktı. İdari nitelikteki bu kurul, özellikle, üretimin dünya talebine göre önceden plânlanması, her kartel üyesinin kotalarının hesabı, taşıma filosunun yönetimi ve her yükleme limanındaki temel fiyatlarla navlunların hesabı gibi işlerle uğraşacaktı.

Haliyle Bırakma İlkelerinin Uygulanması

Gerçekte, bu tek büro kurulamadı. Ama en sonunda, biri New York'ta öbürü Londra'da olmak üzere iki komite kuruldu. New York komitesinin görevi, o sırada dünya üretiminin yaklaşık olarak üçte ikisini veren Birleşik Devletler üretimini kontrol etmekti. Londra komitesi ise belli başlı tüketim pazarlarının koordinasyonu için gerekli tedbirleri almakla görevlendirilmişti.

Achnacarry uyuşmasının imzalanmasından sonra ya-

pılacak en acele iş, Amerikan pazarını anti-tröst kanunu sebebiyle kontrol etmek mümkün olmasa bile, hiç olmazsa, dünyanın en önemli bir kısmını meydana getiren Amerikan ihracatını kontrol altına almaktı. Bunun için 1929 da bir **İhracat Birliği** kuruldu. Bu birlikte, **Standard Oil of New Jersey'in** yönetimi altında önce 15 sonra 17 üye toplandı. Birlik, bazı durumlarda, ihracata anti-tröst kanununu uygulamama yetkisini veren **Webb Kanununa** göre çalışıyordu. 1928 yılı boyunca yaptığı ihracatı temel kabul ederek her üyenin kotasını ve satış fiyatlarını saptıyordu. Bütün işlemler, zorunlu olarak, özel bir büro tarafından gerçekleştirilecekti.

Bu birlik, düzgün çalışmış olsaydı, dünyanın başlıca ihracatçı pazarını kontrol etmek suretiyle, Achnacarry anlaşmasını iyi bir şekilde tamamlayabilirdi. Gerçekten, 1929 ve 1930 da, birlik kanaliyle yapılan ihracat % 45 den daha azdır. Federal İdarenin, 1930 da, bu birliğin kanunî olmadığı yolunda mütalea bildirmesinden sonra, **Standard Oil of New Jersey** grubuna dahil olmıyan şirketler, anlaşmayı tanımadıklarını açıkladılar.

Royal Dutch - Shell'in yöneticisi M. Kessler, 1931 yılında, çok daha hırslı bir kontrol plânı teklif etti: dünya petrol üretimini sınırlamak. Üretimlerini azaltmak niyetinde olduklarını bildirmiş olan Venezüeladaki büyük petrol üreticilerinden sonra, o zamanın öbür büyük petrol ihracatçıları Sovyet Rusya ve Rumanyaya, ihracatlarını sınırlamaları ve en düşük satış fiyatını tesbit etmeleri teklif edildi. Bu amaçla, biri 1932 yılı Mayısında New York'ta, biri de aynı yılın Temmuz ayında Paris'te iki konferans toplandı. Büyük şirketlerin, Sovyet petrolünün fazlasını uzun vadeli sözleşmelerle satın almak konusundaki tekliflerini Sovyet Hükümeti kabul etmedi. Buna karşılık Rumenler, ilk önce Achnacarry anlaşmasına dayanarak hesaplanan fiyatları kabul ettiklerini bildirdiler ve karşılığında, yeteri kadar yüksek ihraç kotası aldılar. Fakat 1932 yılı sonunda fiyatlarda meydana gelen korkunç düşme sonunda,

anlaşmayı bozdular.

İhracatı kontrol etmek için girişilen bu tedbirlerin yanısıra, Achnacarry anlaşması 1930, 1932 ve 1934 de imzalanan üç yeni anlaşma ile tamamlandı. Bu yeni anlaşmaların konusu, **tüketim pazarlarının düzenlenmesi** idi. Bunlardan son ikisini, Achnacarry anlaşmasının imzacısı üç şirketten başka uluslararası üç Amerikan şirketi daha imzaladı: **Gulf, Texas** ve **Socony Vacuum** (şimdi **Socony Mobil**). Her üç anlaşmanın da amacı, mahalli şartlara uymak için, Achnacarry anlaşmasına bir kıvraklık verilmesini öğütlemektir. İmzacılarına göre, 1932 anlaşması «mahalli anlaşmalar ya da mahalli düzenlemeler yapmak hususunda mahalli temsilcilere kılavuzluk etmek» üzere hazırlanmıştır. Bu anlaşmalar, mahalli bağımsız şirketler ortaya çıktığında, bunları tanımak ortadan kaldırmaktan daha faydalı görünüyorsa, bu şirketleri kartele dahil etme yetkisini vermektedir.

İncelenen birçok sorunlar arasında, ticari kotaları dağıtma işi pratik yöntemlere bağlandı: Belli bir altı aylık sürede kendi pazar kotalarından fazla iş yapmış olan şirketlere para cezası salmak; öyle ki bu ceza, şirketin bu fazlalıktan sağladığı kazancı sıfıra indirsin. Para cezalarından toplanan para, kotasından az iş yapmış olan şirketlerin zararını kapatmakta kullanılacaktı.

Petrol ürünleri fiyatları, titizlikle düzenlenmektedir: 1930 da, şirketlere, üyelerin büyük çoğunluğunca saptanmış olan fiyatlara saygı gösterilmesi istenmiştir. 1934 de, bu fiyatların, hem yatırım sermayesinden makûl bir gelir elde edecek ve hem de tüketiciyi sömürmiyecek şekilde hesaplanması istendi. Fiyatları makûl bir düzeyde tutma kaygısı, 1934 yılı muhtırasını hazırlayanları, satış yerlerini çoğaltma ve masraflı bazı propaganda tedbirlerine başvurma gibi şeyleri şiddetle kısıtlama emrini vermeye zorlamıştır.

1934 yılından sonra, uluslararası büyük şirketler arasında anlaşmalar yapılmamıştır. Hattâ **Standard Oil of**

New Jersey'in bir temsilcisi tarafından, Amerikan İdari Otoriteleri önünde, 1934 anlaşmasının 1938 den itibaren sözlü olarak feshedildiği bildirilmiştir. Bununla beraber, bundan Achnacarry anlaşması ile eklerinin ancak on yıl geçerlikte kaldığı ve bu dönemin sonunda uluslararası rekabetin tekrar başladığı anlaşılmamalıdır. Aksine dünya petrol pazarının yapısı ve işleyişi incelendiğinde, bu anlaşmaların ruhuna bugüne kadar saygı gösterildiği sonucuna varılır. Dünya petrol pazarının birkaç büyük şirket arasında paylaşılması ve bunların bu pazara egemen olmaları, modern petrol endüstrisinin hâkim niteliği olmakta devam etmektedir.

Yedi Büyükler

Uluslararası petrol kartelinin yedi üyesi arasında ikisi, önem bakımından, öbürlerinden açıkça ayrılırlar: **Standard Oil of New Jersey** ve **Royal Dutch-Shell** grubu.

1. Standard Oil of New Jersey. 1911 de dağılan Rockofeller'in eski **Standard**'ının başlıca mirasçısıdır. Sık sık dev bir tröste örnek olarak gösterilir. Gerçekten, iş hacmı bakımından Amerikanın (aynı zamanda dünyanın) iki numaralı şirketidir. (Birincisi General Motors).

Şirket, 140 bin işçi çalıştırır; dünyanın her tarafında arama, üretim, taşıma, arıtma ve petrol ürünlerinin dağıtımı işlerini yapar. Bu dev şirketin (kendisine bağlı ikinci derecedeki katılmalariyle birlikte) varlığı, 600 bin pay sahibi arasında bölüşülmüştür. Rockefeller ailesi, 1911 denberi payların ancak yüzde yirmibeşini elinde bulundurabilir ve aileden hiç kimse yönetim kuruluna katılamaz. 1960 yılı sonundaki bilânçosunda net aktiflerinin toplamı 6,8 milyar ve iş hacmi ise 8,9 milyar dolara varmaktadır (Fransız Devlet Bütçesinin yarısı, Türkiye bütçesinin ortalama 9 katı).

Grubun ham petrol üretimi 114 milyon tona (1960) varmaktadır ki dünya üretiminin % 11 i demektir. Bu miktarın ancak % 20 si Amerika Birleşik Devletlerinden elde

edilmiştir. Yarıdan fazlası kendisine bağlı **Creole** tarafından Venezüeladan; gerisi de Orta Doğu (Suudi Arabistan, Irak, İran ve Katar) ülkelerinden çıkarılmıştır. Arıtma ve dağıtım hacmi daha önemlidir: 150 milyon ton.

2. Royal Dutch-Shell Grubu. Petrol endüstrisinin ikinci büyük devidir. 1907 de, **Royal Dutch Petroleum Company** (Hollanda) ile **Shell Transport and Trading Company** (İngiliz) şirketlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Grubun 1960 sonu itibariyle net aktifleri 6 milyar ve iş hacmi 7,5 milyar dolara varmaktadır.

Grubun sahibi bulunduğu ya da kiraladığı petrol taşıma filosunun tonajı 10 milyonu geçmektedir (Fransız ticaret filosunun yaklaşık olarak iki katı). 1960 ham petrol üretimi 90 milyon ton, uzun vadeli anlaşmalarla satın aldığı miktar ise 28 milyon tondur. Dünyanın her yanında üretim yapmaktadır. 1960 üretiminin, yaklaşık olarak, % 40 ı Venezüela'dan, % 25 i Orta Doğudan ve % 17 si Birleşik Devletlerden sağlanmıştır.

1960 yılı dünya üretiminin yarısını, arıtma ve dağıtımının bir çeyreğini tek başına gerçekleştiren bu iki deve bakarak, öbür beş büyük mütevazi kalmaktadırlar.

3. British Petroleum (BP). Sırasiyle **Anglo-Persian**, sonra **Anglo-Iranian** adını almış olan bu şirket 1913 yılında İngiliz Bahriyesinin, eski **D'Arcy Exploration** grubuna müdahalesi ve Birinci Bölümde anlatılan entrikalar sonucu doğmuştur. Halen İngiltere Devleti, sermayesinin % 55 ini elinde tutmaktadır. Ancak BP nin tutumu, öbür altı kardeşinden farklı değildir. BP, petrolü Kuveyt, İran ve İraktan çıkarır. 1960 üretimi yaklaşık olarak 73 milyon tondur. Fakat ancak kendi kotasına düşen 48 milyon tonu arıtmış ve üstünü, uzun vadeli anlaşmalarla, öbür kartel arkadaşlarına bırakmıştır.

4. Gulf. İlk Texas petrol kaynaklarının bulunması üzerine, zengin Amerikan alüminyum krallarının ailesi olan Mellon'lar tarafından kurulmuştur. 1930 da Venezüela ve Kuveyt petrolleri ile ilgilenmiş ve Kuveytte, BP ninkine

eşit miktarda ham petrol çıkarmıştır. 1960 yılı üretimini meydana getiren 73 milyon tonun ancak dörtte birinden azını Amerika Birleşik Devletlerinden sağlamıştır.

5. Texas. Bu da Texas petrollerinin keşfi sonucunda meydana çıkmıştır. Yediler arasında, Amerika Birleşik Devletlerinden sağladığı ham petrol, en yüksek olan şirket budur: 1960 yılındaki 65 milyon tonun 32 milyon tonu. Yabancı kaynaklardan çıkardığı petrolün büyük kısmı Suudi Arabistandan gelir.

6. Standard Oil of California. Aktiflerinin önemi bakımından beş Amerikan şirketinin en sonuncusudur: 1960 yılı sonunda 2,3 milyar dolar. 1960 üretimi 50 milyon ton, net kazancı 266 milyon dolardır. Asya ve Avrupa pazarlarının bir çoğunda, **Texas** ile **kurduğu şirket, Caltex,** faaliyet gösterir.

7. Socony-Mobil Oil. Standard'ın ilk parçalanışından doğmuş olup aktifleri bakımından değilse bile, üretim ve net kazanç bakımından sonuncudur: 1960 da 41 milyon ton ve 183 milyon dolar. İki Amerika, Suudi Arabistan, Irak, Katar ve İranda petrol kuyularına sahiptir.

Kartelin Yedileri, 1960 yıl sonu bilânçolarında 35 milyar dolarlık gayrı safi ve 25 milyar dolarlık net aktif beyan etmişlerdir. 1956 - 1960 arasında, yılda ortalama olarak 2,5 milyar dolarlık toplam kazanç sağlamışlardır. 1950 - 1960 arasında, dünya petrol üretiminin yarısından fazlasını elde etmişlerdir.

Ancak, dikkate değer nokta şudur ki, kartel dünyanın çeşitli bölgelerinde çeşitli tutumda görünür: İçinde Amerikan şirketleri ağır bastığı halde üretiminin ancak % 30 unu Birleşik Devletlere satmaktadır. Bundan başka, petrol endüstrisine devlet tekelinin egemen olduğu ülkelerde hiçbir zaman boy göstermez. Buna karşılık, dünyanın geri kalan pazarlarında tam bir saltanat sürmektedir. Üretiminin % 80 den fazlasını buralardan sağlar (1960 da 470 milyon tonun 390 milyon tonu). Bazı bölgelerde bu nüfuz daha da belirgindir: Karaibler Denizi ile İran Körfezi etrafın-

daki ihracatçı ülkelerde, 1960 yılında, üretimin % 90 dan fazlasını kartel sağlamıştır.

Dünya üzerindeki petrol rezervlerinin mülkiyeti de çok önemlidir. Çünkü petrol şirketlerinin gelecekteki üretimleri ancak bu yolla güven altına alınabilir. Bu bakımdan da kartel çok üstün durumdadır: 1960 yılında hesaplanan 40 milyar tonluk dünya rezervinin 27 milyar tonluk kısmını kontrolu altında bulundurmaktadır ki üçte iki demektir. Amerika Birleşik Devletleri ve petrole devletin sahip olduğu ülkeler bir tarafa bırakılırsa bu oran yüzde doksana çıkmaktadır. Şartlar değişmezse kartelin geleceği sağlam görünmektedir.

Özet olarak denebilir ki, Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan petrol devlerinin uykusunu kaçıran yerli kaynakların tükenme korkusu, bugün için, giderilmiştir: Amerika dışında ve tröstlerin serbestçe faaliyet gösterebildiği ülkelerde, zengin petrol kaynakları bulunmuş ve buralara iyice yerleşmiştir. [Tablo: 1]

TABLO : 1

Yedi Büyüklerin 1960 Sonunda Durumu

Sirketler	Net Aktifler Milyon dolar	Kazanç Milyon Dolar	Üretim		Tahmini Rezervler	
			Milyon Ton	Dünya Yüzdesi	Milyar Ton	Dünya Yüzdesi
Standard Oil Of New Jersey	6.829	689	114	10,9	4,7	12
Gulf	2.860	330	73	6,9	5,1	13
Texas	2.737	392	65	6,2	3,0	7
Standard Oil of California	2.259	266	50	4,8	2,7	7
Soconoy - Mobil Oil	2.605	183	41	3,9	2,2	5
Toplam - Amerikan Sirketleri	**17.290**	**1.860**	**343**	**32,7**	**17,7**	**44**
Royal Dutch - Shell	5.975	496	118	11,2	3,2	8
British Petroleum	1.468	160	73	7	6,2	15
Toplam - Anglo - Felemenk	**7.443**	**656**	**191**	**18,2**	**9,4**	**23**
7 lerin Toplamı	24.733	2.516	534	50,9	27,1	67

ÜÇ

PETROL ŞİRKETLERİNİN ÜRETİCİ ÜLKELERDE VE DÜNYADA OYNADIKLARI OYUNLAR

Savaşlar

Savaşların, emperyalist güçler arasındaki çıkar çatışmalarının en şiddetli biçimi olduğu artık çoğunlukla anlaşılmış bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, bunun en açık ve öğretici örneklerinden birisidir.

Birinci Dünya Savaşı, dünyayı ve nüfuz bölgelerini yeniden paylaşmak için girişilen kavgada, emperyalist devletler arasındaki zıtlıkların iyice keskin hale gelmesinden doğmuştur. Eski emperyalist devletlerin yanında, dünya yağmasından pay almakta gecikmiş yenileri belirmişti. Alman emperyalizmi dünya ekonomi sahnesine çıkmıştı. Almanya, sanayileşme ve kapitalist gelişme yoluna öbürle-

rinden sonra girmiş, fakat hızla gelişerek Yirminci Yüzyılın başlarında sanayileşme bakımından, Amerikadan sonra gelen ikinci ülke olmuştu. Şimdi sıra, sömürge ve yarı sömürge ülkelerden de pay almaya gelmişti.

Savaş öncesinde, dünya pazarlarında İngiltere ile Fransaya üstünlük sağlamaya başlamış bulunan bu güç, Avusturyadan başka bütün Avrupa emperyalist güçlerini karşısında buldu. Böylece yeni gruplaşmalar doğdu. 1878 Berlin Konferansından sonra, ilk nüfuz çatışmaları Orta Doğu ve Hindistan yolu üzerinde ortaya çıktı. Bu sıralarda Almanya, kesin olarak Osmanlı topraklarına yerleşmek ve buradan Hindistan yolunu kesmek kararını almıştı. Olaylar geliştikçe, petrolün de büyük önem kazanması bu niyeti perçinlediği gibi, yeni ticari girişimleri de gerektirdi. Deutsche Bank'ın Alman sanayici ve tüccarları ile birlikte kurduğu ve Alman Hükümetinin teşvik ettiği **Europaische Petroleum Union** ve bundan daha önce kurulmuş olan **Anatolian Railroad.** Europaische Petroleum Union, Orta Doğu petrollerine el koymak amaciyle kendisine bağlı bir şirket kurdu: **Turkish Petroleum.** Bir yandan bu şirketler kurulurken siyasal alanda da manevralar çevrilmekteydi: Berlin-Bağdat demiryolunu yapma imtiyazını alan **Anatolian Railway**, yolun her iki tarafında 20 şer kilometre genişliğindeki şerit üzerinde, yerüstü ve yeraltı madenlerini arama ve işletme hakkını da birlikte kopardı. Bağdat demiryolunun imtiyazı için hazırlıklar 1900 den önce başlamış ve bu imtiyaz 1903 de alınmıştır. Bu bakımdan Almanların, başlangıçta petrolü ön plânda tuttukları belki ileri sürülemez. Ancak, kopardıkları imtiyazın değerini sonradan iyi anladıkları ve demiryolunu, petrol çıkması beklenen yerlerden geçirmeğe karar verdikleri de gerçektir.

Almanyanın Orta Doğudaki bu hızlı ilerlemesi İngilizler tarafından dikkat ve korku ile izlenmekteydi. Daha bilinçli olarak onlar, baştan beri, Orta Doğu petrolleri üzerindeki egemenliklerini kimseye kaptırmamak ve Hindistan yolunu güven altında bulundurmak şeklinde özetliye-

bileceğimiz politikalarını saptamış bulunuyorlardı. Zaten o tarihte İran petrollerine tek başlarına sahip olmuşlardı. Şimdi de sıra, Bakû ve Mezopotamya petrollerindeydi.

İlk Alman - İngiliz petrol çatışması, Türkiyenin Londra Büyükelçiliği müşavirlerinden Kalust Serkis Gülbenkyan tarafından önlenmişti. Gerçekte Royal Dutch'ın başkanı Deterding'in hizmetinde çalışan Gülbenkyan, % 50 - 50 Alman ve Türk ortaklığı ile kurulan **Turkish Petroleum**'dan Türk payını atıp yerine İngilizleri yerleştirmeyi başardı. Böylece savaş öncesinde, bu şirketin ortakları şunlar oldu: Deutsche Bank tarafından finanse edilen **Anatolian Railway** % 25, **Royal Dutch-Shell** % 25, **Anglo-Persion** % 50. Ancak bu uzlaşma, geçici idi ve emperyalist gruplaşmalar hızla devam etmekte idi.

Amerika, yani **Standard Oil of New Jersey**, bu sıralarda daha sessiz çalışıyor ve bu çatışmalardan faydalanarak Orta Doğu petrollerinden, kendisi de pay koparmanın yollarını arıyordu. Fransa, kaderini İngiltereye; Avusturya - Macaristan ise Almanyaya bağlamıştı. Çeşitli iç sosyal sorunlarıyla uğraşan Çarlık Rusyası ise zaten İngiltere ve Fransaya bağımlı bulunuyor ve halkını dış toprak kazançlarıyla avutmk istiyordu. Fransız ve İngiliz endüstrilerinin büyük bir pazarı durumundaki bu ülkede Royal Dutch-Shell, petrol kaynaklarının tamamına egemen bulunuyordu. Kafkasyadaki Nobel madenleri daha 1879 dan itibaren Royal-Dutch tarafından satın alınmaya başlanmış, bunu sırasiyle Bakû, Maykop ve Grozni petrolleri izlemişti. Hal böyle olunca, Rusyanın başka bir cephede yer tutması mümkün olamazdı. Kafkasyadaki petrol ve maden kaynaklarının 1914 yılındaki kazancı, % 26 oranında idi.

İşte insanlığa, 4 yıl boyunca, kan ve gözyaşı döktüren, 10 milyon insanın ölümüne, 20 milyon insanın yaralanmasına ya da sakat kalmasına ve milyonlarcasının da hastalıklardan ve açlıktan ölmesine sebep oln Birinci Dünya Savaşı, bu ve benzeri çıkar kavgalarının sonucudur. İşin acı yanı da, çoğunluğu o zamanki topraklarımız üzerinde

oluşan bu çıkar kavgalarının ve oynanan oyunların aslâ farkında olmayışımız; elâlem emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek için savaşırken bizim hangi cepheyi ve niçin seçmemiz gerektiğinden habersiz oluşumuzdur. Bugün bile, savaşı, Saray Bosnadaki basit bir politik suikasde bağlıyan ciddi «Tarihşinas» larımız az değildir.

Dünyanın yeniden paylaşılması için İngiliz-Fransız ve Alman emperyalist blokları arasındaki mücadele bütün emperyalist ülkelerin çıkarına dokunduğundan, bu çatışma bir cihan savaşı halini aldı. Japonya, Amerika ve başka devletler de savaşa sürüklendi.

Savaş sonunda Almanya, dolayısiyle Deutsche Bank kanaliyle faaliyet gösteren Alman emperyalizmi Orta Doğudan kovulunca, dünkü dostlar kendi aralarında çekişmeye başladılar. İlk anlaşmada Fransaya bırakılmış olan Irak, İngiliz mandasına verildi. Buna karşılık, Suriye de Fransaya bırakıldı. Bu durumda Fransa, petrol yağmasından yararlanamıyordu. Uzun müzakerelerden sonra, önce kendisine Irak petrollerinden % 25 pay verildi. Bu defa Amerika, yani **Standard**, itiraz etti. Sonuç olarak Irak petrolleri 1922 de şu şekilde bölüşüldü: **Royal Dutch-Shell** % 23,75, **Anglo-Persian % 23,75, Compagnie Pétrolière Française** % 23,75, **Near East Development** (Standard Oil of New jersey ve Socony Mobil Oil) % 23,75. Geriye kalan da, bütün bu petrol yağmasını, kendi hükümetinin toprakları üzerinde hazırlamış olan hain Gülbenkyana tek başına veriliyordu: % 5.

Orta Doğuda böylece, geçici bir zaman için, anlaşmaya varan petrol devleri, dünyanın başka yerlerine bakışlarını çevirdiler. Bu bölgelerden en önemlisi, Orta Amerikadır. Sayısı bir düzineyi bulan hükümet darbesi, iç savaş ve komşu devletler arasındaki savaşlar, hemen tamamen, petrol tröstleri arasındaki rekabetten doğmuştur. Bunları yakından incelemeye başlamadan önce, Türk Kurtuluş Savaşından söz açmak istiyoruz.

Türkiyede doğup, dayısının kasasını soyarak İngilte-

reye kaçan bir serseri, Zaharyas Bazilecos Zaharof, 1875 de İngiliz gizli servisinin emrine girmişti. Kısa zamanda bir İngiliz top fabrikasının da temsilciliğini almayı becerdi. Dünyanın birçok yanında savaşları kundaklıyan ve bunun için gerekli silâhları sağlıyan bu adam, milyonlar kazandı.

Zaharof bütün Doğuyu ve Balkanları dolaştı. Her gittiği yere gizli teşkilâtın yardımını ve ikinci patronunun toplarını götürdü. Yunanistana bir, Türkiyeye iki denizaltı gemisi ve birkaç milyonluk harp malzemesi sattı. Bu gencin her yaptığı iş, İngiliz politikasına da yarıyordu, endüstrisine de.. Böylelikle, insanlara ölümü satarak ilk milyonlarını yapmış bulunuyordu. Uygun şartlarla top satışları yaptığı başlıca savaşlar: Çin-Japon savaşı, İspanya-Amerika savaşı, Balkan savaşları.

Amerikan-İspanyol ve Boerler savaşında, kendisi bir tarafa, ortağı olan tanınmış Maxime makinalı tüfeklerinin bulucusu Maxime Hiray de karşı tarafa silâh ve mühimmat sattılar. Zaharof, Fransanın Lejyon Donör nişanının en yüksek rütbesine sahiptir ve İngiltere Hükümeti kendisine Sir unvanı vermiştir. Aynı Zaharof'un savaş süresince Alman denizaltılarına benzin sattığını gösteren belgeler Fransız Hükümetinin elindedir.

İşte bu Zaharof, Orta Doğuda birçok karanlık işler çevirir ve Standard ile Royal Dutch arasındaki çekişmelerde efendisi İngilizlere yardımcı olmaya çalışırken, kendisine bu defa çok önemli bir görev verildi: Türklere karşı silâhlandırılan Yunan ordusunu donatmak. Zaharof, geçmiş hizmetlerine karşılık olarak, gerek Entelicens Servis'in ve gerekse Royal Ducth'ın pay senetlerinden edinmiş ve bunlar tarafından kurulmuş bir yavru şirketin de başına geçirilmişti. Bu görevi başardığı takdirde, çok daha büyük ölçüde karşılık göreceğini biliyordu. İngiliz emperyalizmi Kafkas, İran ve Irak petrol alanlarını kontrol edebilen küçük Asyada, kendisine sadık bir jandarma kuvvetinin bulunmasını istiyordu. Yunan ordusu bu iş için

en uygunuydu. Zaharof, büyük dostu Loyd Corc'un yardımiyle Venizelosu Yunanistanın tek hâkimi durumuna getirdi. Balkan savaşlarının bu milliyetçi lideri, artık Yunan finans çevrelerinin adamı olmuştu. İngiliz petrolcülerinin temsilcisi Loyd Corc, Yunan sermayecileri ve Zaharof işbirliği Yunan halkına (Megalo İdea) adıyla gösterildi. **Büyük Yunanistan** ideâliyle coşturulan ve Zaharof eliyle, bu sayılan çevreler tarafından donatılan Yunan ordusu Anadoluya saldırtıldı.

Ancak, hesaplar bu defa ters çıktı. Son toprağına dişi ve tırnağı ile asılan Türk halkı, bu zavallı üçyüzbin kişilik orduyu ezdiği gibi Anadolu Rumluğunun da kökünü kazıdı. Zaharof ve Ortaklarının bu işteki kaybı ise sadece birkaç yüzmilyon dolardı: Yunanistana kredi ile satılan top ve mühimmatın parası alınamadı..

Batı basınında birçok karikatür ve fıkranın konusu olan Lâtin Amerika savaşlarına gelince.. Petrol emperyalizminin, masum halklara **vatanseverlik, kahramanlık** ve **bağımsızlık** gibi kutsal kavramlar aracılığı ile yutturduğu tipik çıkar kavgalarıdır. Bunlardan en önemli birkaçı gösterilmekle yetinilecektir.

Panama Kanalı Çevresindeki Mücadele. 1914 de yapılması tamamlanan Panama Kanalı, Amerikan emperyalizminin en kaba örneklerinden birisidir. Bu bölgede, 1900 lerde, Kolombiya Hükûmetine karşı bir ayaklanma olmuş, ayaklanmayı yöneten maceracı, Panama Berzahı bölgesinde bağımsız bir devlet kurmuştu. Amerikan yapısı silâhlarla çarpışan bu adamın kurduğu hükûmet derhal Birleşik Devletler tarafından tanındı. O da kanal bölgesindeki bir şeridi, Amerikan egemenliğine bıraktı.

Kolombiyada, böylece, bir Amerikan düşmanı hava doğmuş bulunuyordu. İngilizler bundan yararlanmayı iyi bildiler.

1913 de İngiliz-Amerikan mücadelesi başladı. Meksikada, Standard'a en büyük darbeyi indirmiş ve buradaki petrol kaynaklarını şirketine kazandırmayı başarmış olan

royal Dutch'ın adamı Pearson, bu defa Kolombiyada Standard'a karşı yeniden harekete geçti. Bogota Hükümetinden, bütün ülke içine dağılmış onbin kilometre karelik bir alanda araştırma yapma müsaadesi veren bir imtiyaz kopardı.

Vaşingtonu telâş aldı. Monroe İlkesinin tehlikede olduğu ilân edildi. Karşı tedbir olarak Panama Kanalından geçen Amerikan gemilerinden geçiş hakkı alınmamasını emreden bir kanun çıkarma tehdidinde bulundu. Bu defa İngiliz Hükûmeti dize geldi. Pearson'ı korumaktan vazgeçti, Amerika da kanunu çıkarmadı. Zaten Birinci Dünya Savaşı başlamış olduğu için çekişmeye ara verildi.

Bundan sonra Amerikalılar, Kolombiyayı yeniden kazanmak için durmadan gayret harcadılar. 1920 lerde, Panama zararına karşılık, Bogota Hükûmetine 25 milyon dolar ödediler. Kolombiya parayı aldı, fakat **Yankee**'lere karşı duyduğu nefrette de azalma olmadı. Wall Street bol kredilerle Bogota politikacılarını dolara boğdu. Sonuç olarak, zengin Mellon ailesinin **Gulf Oil**'u ile **Standard Oil of New Jersey,** birçok bölgede imtiyazlar aldılar.

İngiliz petrolcüleri de bu dönemde boş durmamışlar, sağa sola epeyce para dağıtmışlardı. Meksika petrollerini tamamen ele geçirme işini tamamlamış, şimdi tekrar Kolombiyada çalışıyorlardı.

1927 de komedi tekrar başladı. Birleşik Devletlerin Nikaraguada makineli tüfekler ve uçakla güvenliği (!) sağlamaya çalıştığı ve Meksikaya, petrol yüzünden, tehditler savurduğu günlerde Anglo-Persian, Kolombiya Hükûmetinden, Panama kıyılarındaki arazi üzerinde elli yıllık bir imtiyaz almak için müzakerelere başladı.

Vaşington gene telâşa düştü. Kolombiya, savaş tehdidiyle müzakereleri kesmek zorunda kaldı. Bu defa gözler Kosta Rika'ya çevrildi.

Kosta Rika-Panama Savaşı: Orta Amerikanın hemen her yanında olduğu gibi Kosta Rika Cumhuriyetinde de zengin petrol kaynakları vardır. Gene her yanda olduğu

gibi, petrolcüler, bu kaynakları elde etmek için ihtilâller ve savaşlar hazırlamaktan geri durmazlar. Günün birinde, bir serseri çetesinin elebaşısı, Tinoko adlı bir adam, kendisini Cumhurbaşkanı ilân etti. Adamlarının elinde, şaşılacak bir rastlantı eseri olarak, yalnız İngiliz Wickers-Armstrong yapısı silâhlar vardı ve gene şaşılacak bir rastlantı eseri olarak, iktidara gelir gelmez bu adamın ilk işi, Henry Deterding'in malı olan **British Controlled Oilfields** şirketine, büyük imtiyazlar vermek oldu.

Standard küplere bindi. Çok geçmeden bir başka yurtsever ortaya çıktı. Tinoko'yu vatan hainliği ile suçlayan bu milliyetçi âsinin elinde de Amerikan yapısı tüfekler, bol mermi ve dolar vardı. Yanında **danışman** olarak, Standard'ın en becerikli memurunu taşımaktaydı.

Başkan Tinoko püskürtüldü. Yeni gelenin ilk işi de Royal Dutch elindeki bütün imtiyazları feshederek bunları Standard'a vermek oldu.

İngilterenin resmi teşebbüslerine kimse kulak asmadı. Bunun üzerine bir İngiliz harp gemisi Kosta Rika kıyılarında demirledi. Deterding'in adamları avuç avuç para saçtılar. Sonunda, Panama Cumhuriyetini, Kosta Rika ile savaşmaya razı ettiler. 1921 de meydana gelen bu savaşta, her iki taraftan bir kaç bin kişi ölmüştü ki Amerika işe müdahele etti. Taraflara, zorla, hakem usulünü kabul ettirdi. Kendisi, Kosta Rika tarafını tutuyordu. Bunun için, Kosta Rikaya yardım etmiş ve Panama ordusunu ezdirmişti. Anlaşmazlığın çözümlenmesinde de hakem görevini aldı. Hakem Panamayı kabahatli buldu. Bir kısım toprağını Kosta Rikaya vermesine hükmolundu. Ölenler, elbette yurtları uğruna can verdiklerinden emindiler.

Bu çekişmeler, İngiltere ile Amerikayı, 1921 de, bir savaşın eşiğine kadar getirdi.

Kukla Hükûmetler.

Bunların en iyi örnekleri de Orta Doğuda ve Orta

Amerikada, yani petrol üretici ülkelerde görülür. Orta Doğudan başlıyarak birkaçını yakından tanıyalım.

Orta Doğuda Kukla Hükûmetler. Birinci Bölümde, büyük petrol şirketleri arasındaki rekabetleri anlatırken, bunlardan herbirinin, kendine sadık hükûmetler eliyle işlerini yürütmeye özel bir dikkat gösterdiklerini belirtmiştik. Sonraki yıllarda bunu daha ileriye götürdüler. Bu defa, istenen nitelikteki hükümetleri kendileri bizzat kurdurmaya başladılar.

Birinci Dünya Savaşından sonra Irak, bir ayaklanmalar ve sabotajlar ülkesi haline gelmişti. İngilizler bu ülkeyi Fransızların elinden almışlar, fakat kabileler arasındaki kanlı savaşlara engel olamamışlardı. Kendilerine yüzde yüz sadık bir kral aramakta idiler. Bu sırada, imdada, gene Entelicens Servis yetişti.

Bağdadın İngilizler tarafından zaptından beri orada bulunan yüksek komiser, Arap şeyhlerinden hiçbirini gereğince tanıyamamıştı. Bunların önemlilerini bırakıp daha az nüfuzlu olanlarla temas ediyor ve tercümanların, sözleri yanlış çevirmeleri yüzünden bir türlü derdini anlatamıyordu. Doğu dilleri uzmanı bir gizli servis ajanı kadın, Miss Bell, bütün Arap şeyhlerine ziyafet çekti. Onlara kendi lehçeleriyle konuştu ve aralarından en uygununu seçti: Emir Faysal. Mis Beel'in teklifi ile Faysal, Irak Kralı ilân edildi.

Gerçekten, Kral Faysal, bütün ömrü boyunca, Anglo - Persian'ın yüksek maaşlı (yılda 800 bin İngiliz Lirası) bir memuru olarak çok iyi hizmet gördü ve Irak petrollerini kazasız belâsız İngilizlere akıttı.

Orta Doğuda, o kadar çok Arap devleti vardır ki insan buna ilk bakışta şaşar. Halbuki sebep, petrol emperyalizminin huzur içinde çalışmasıdır. Birleşmiş bir Arap Devleti, bütün petrol kaynaklarının halk eline geçme ihtimalini doğurur ki bu da petrol tröstlerinin sonu demektir. Bir şehir kadar nüfus olan Kuveyt, manda altındaki Aden, Umman, Katar şeyhlikleri, v.b. uydurma devletçik-

ler, hep bu amaca hizmet için kurulmuşlardır. Bu bakımdan, Orta Doğudaki Arap devletlerinin hemen tümünün, kukla hükûmetler olarak kurulduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Mısır ve Irak gibi bazılarının sonradan dik başlılık yapması, bu gerçeği değiştirmez.

Orta Amerikada Kukla Hükümetler: Panama ve Kosta Rika örneklerinden sonra bir de Venezülea uygulaması vardır ki hemen hemen en iğrenci ve en korkuncu budur. Petrol uzmanlarının çoğunluğu, Venezüleanın, dünyanın en zengin petrol kaynaklarına sahip birkaç ülkesinden birisi olduğunda birleşirler. Bu zengin topraklar üzerinde bir Standard - Shell kavgası ergeç çıkacaktı. Bu işte Deterding daha atik davrandı. Bir Holanda sömürgesi olan Curaçao'da tasfiyehaneler ve depolar kurdu. Bundan az zaman sonra da Güney Amerikada sık görülen bir ihtilâl Venezüelada patlak verdi. Kendisine general rütbesi veren Gomez adında bir sergerde, yönetimi ele geçirdi. Yirminci Yüzyılın en zalim müstebitlerinden olan Başkan Gomez, Deterding'in parasıyla yıllarca iktidarda kaldı. Royal Dutch-Shell'in Karaibler Denizi kıyılarındaki bütün petrol kaynaklarını işletme görevini almış olan **Elllot Allles** grubu, ülkeye kayıtsız şartsız egemen oldu.

1921 de Royal Dutch, Parisli tanınmış bankacı Rotschild'lerin oğlu binbaşı Rotschild'i son birleşmeleri başarmak ve başka İngiliz şirketlerine ait petrol alanlarını ele geçirmek için Venezüleaya gönderdi. O da görevini çok iyi başardı ve bütün ülkeyi Deterding'in malı yaptı.

Venezülea, Türkiyenin yaklaşık olarak 1,2 katı büyüklükte, çok güzel ve zengin bir ülkedir. Dünya petrol üretiminin yüzde 13 ünü vererek Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliğinden sonra üçncü sırayı alır.Nüfusu 5 milyon kadardır. Fakat bütün bu zenginliklere rağmen, Venezülea halkı sefil bir hayat sürer.

1920-1935 arasında ülkenin tek sahibi Gomez'di. Gomez, bir hiç iken, yaptığı ihtilâlle ülkenin yönetimini eli-

ne aldı. Kendi kendisine de general unvanı verdi. O, bu ülkede yapılması en kazançlı olan işi yani ihtilâli başarmıştı. Durumunu korumak için geniş bir casus ordusu ve petrolden vurduğu tükenmez para sayesinde refah içinde yaşattığı bir «yaranlar» grubu meydana getirdi. Halkı çalıştırmak için uygulanan yöntemler, Firavunlar zamanındakinin tıpkısıydı. Adım başında, kulağı yarık adamlara rastlanırdı. Bu adamların kulaklarının üst kısmı, cansız bir halde, sarkıktır. Bunları bu duruma getirmek için kaba örgülü yün bir kumaşla kafalarını sıkı sıkı sararlar ve kulak kıkırdakları kırılıncaya kadar sıkarlar. Bu işkence, her istenileni itiraf ettiren mükemmel bir yoldur. Bu cezeya, Gomez'e karşı kötü düşünceler besliyenler çarptırılırsa da yol ve ve petrol işlerinde çalıştırmak için bol adama ihtiyaç olduğu zamanlarda, sanıkların sayısında büyük bir artış görülür. İşkenceden geçmiş kimse, işe yatkın ve itirazsızca her şeyi yapan, aptal görünüşlü birisi olur.

Gomez, 15 yıl boyunca Venezüleayı bu şekilde yönetti. Zengin petrol kuyularının bulunduğu Maracaibo Gölü kenarındaki Maracaibo şehrinde muhteşem saraylar ve villalar yaptırdı. Standard, özgürlük ve bağımsızlık temsilcisi rolünde yoğun bir propagandaya girişi. Bol bol dolar harcıyarak adamlar elde etmeğe çalıştı. Birkaç defa sürgündeki Venezülealılardan kurulu çeteler düzenliyerek içeri soktu. Fakat hepsinde başarısızlığa uğradı. Çünkü Gomez'in ve Royal Dutch'ın haber alma örgütü çok iyi çalışıyordu. Venezüelada silâh taşımak yasak olduğundan ve polisin istediği kimseyi arama yetkisi bulunduğundan, içerdeki halkı silâhlandırmak ise hemen hemen olanaksızdı.

Sonuç olarak, ancak Birleşik Devletlerin İngiltere ve Venezüela üzerindeki baskısı ile, **Standard Oil of New Jersey** ve **Gulf Oil** da buraya sızabildi. Önemli iki şirket, **Royal Dutch-Shell** ve **Standard Oil of New Jersey** ile onların kontrolundaki **Gulf Oil,** üretimin yüzde 99 unu elde

etmekte ve buna karşılık Gomez'e çok az bir para ödemekteydiler: Arama için hektar başına birkaç frank ve petrol bulunduğu zaman, kuyubaşı değeri üzerinden yüzde on. Görülüyor ki o tarihte, en kazançlı bir iş olan Venezüela petrollerine sahip olmak için, girişilen mücadeleler haklı görülecek niteliktedir.

Gomez, yabancı dostlarına karşı çok iyi davrandı. Yurttaşlarını ezme pahasına onların çıkarlarını korudu. Her petrol bulunan yere mükemmel yollar yaptırarak onların taşıma işini kolaylaştırdı. Öyle ki, yabancı dostları arasında, **Yollar Kralı** adıyla anılır oldu. Gomez adına dikilen büyük anıtın üstünde şu sözler yazılıdır: **«Viva Gomez Y. Adelante»** (Yaşasın Gomez ve ileri!)

Devlet Yönetimine Müdahaleler ve Hükümet Darbeleri

Petrol devlerinin Orta Doğu ve Lâtin Amerikada çevirdikleri dalaverelerde savaş - hükûmet darbesi - devlet yönetimine müdahele üçlüsü içiçe bulunur. Bu bakımdan, bir hükûmet darbesinin nerede bitip savaşın nerede başladığını ya da devlet yönetimine hangi durumlarda müdahale edildiğini kesin olarak belirtmek genellikle çok güçtür. Ancak, bu incelemede, bu oyunlar, ağır basan yanlarıyla ele alınıp sınıflandırma o şekilde yapılmıştır.

Tröstler, petrol kaynaklarının sahibi olan ülkelerin, anlaşmalarda değişiklik yapılması yolundaki istemlerini, başlangıçta ikinci şekilde, yani uzlaşmaz bir tutumla karşıladılar. Bunun sonucunda, Orta Doğuda İranda ve Amerikada Meksikada şiddetli anlaşmazlıklar çıktı.

Meksikada. 1917 de kabul edilen devrimci anayasa toprakların, madenlerin ve suların mülkiyetini devlete vermekteydi. Buna dayanarak hükümet, yabancı şirketlerden - **Standard Oil of New Jersey** ve **Shell** - kazançtan daha büyük pay vermelerini ve Meksikalı işçilere daha iyi sosyal haklar tanınmasını istedi. Bu isteğe şirketlerin cevabı, 1921 de 31 milyon tonla dünya toplamının % 25 i olan üretimi, 1931 e kadar 5 milyon tona ve dünya üreti-

minin % 3 üne düşürmek oldu.

Uzun ve yorucu tartışmalar ve işçi ücretlerinin arttırılması tekliflerinin yabancı şirketlerce geri çevrilmesinden sonra, Başkan Cardenas 18 Mart 1938 de, büyük yabancı şirketlerin mallarını millîleştirme kararını aldı. Bir Devlet tekeli, **Petroleos Mexicanos (PEMEX)** meydana getirildi. Bu kurumun görevi, millîleştirilen petrolü işlemek ve kendilerine dokunulmamış bulunan küçük bağımsız şirketlerin ürettiği petrolü satınalmak olacaktı. Yeni teşkilât, başından itibaren, büyük güçlüklerle karşılaştı: **Shell** ve **Standard** bütün teknisyenlerini geri çektiler. Ayrıca, bütün alıcılara, ihraç edilen her damla petrol üzerinde mülkiyet talep edeceklerini bildirdiler. Böylece, ülkenin ekonomisini felce uğratmak ve Meksika Hükûmetini dize getirmek istiyorlardı. İngiltere, daha da ileriye giderek, **Shell'i** desteklemek amacıyla, Meksika ile diplomatik ilişkilerini kesti. Ancak, İkinci Dünya Savaşının görünür hale gelmiş olması boykotun etkisini azalttı. Başlangıçta, yetişmiş bir teknisyen kadrosundan yoksun olan **PEMEX,** savaş süresince teşkilâtlandı ve üretim gittikçe yükselerek 1945 de normal miktarını buldu. Zaten yabancı şirketler, Cardenes'tan daha yumuşak bir politika izliyen Başkan Aleman zamanında, hizmetler ve kuyu delme anlaşmaları gibi yeni adlar altında, ülkeye yeniden sızmanın yollarını bulmuşlardı. Fakat ne de olsa üretim, halen **PEMEX'in** mülkiyetindedir ve bu ad, ülkenin ekonomik bağımsızlığının sembolü olarak tanınır.

İranda. Orta Doğuda ilk petrol, 1908 yılında, İranın Güney - Batısındaki Mescid-i Süleyman'da bulunmuştur. Bunun üzerine, İngiltere Kralının hizmetlerine karşılık kendisine asalet rütbesi verdiği Sir William d'Arcy, daha önce İran Şahından -bu günler için- elde ettiği fermana dayanarak, 1.200.000 km² lik bir alanda ve 70 yıl süre ile, petrol arama ve çıkartma müsaadesi almıştı. Birinci Bölümde anlatıldığı gibi d'Arcy Grubunun bu imtiyazı sonradan **Anglo Persian'ın** eline geçtiğinden, Birinci Dünya

Savaşı sonunda İran petrollerinin tek sahibi Anglo Persian (bu günkü BP) idi.

1925 de İran tahtını ele geçiren Rıza Şah Pehlevi, Sovyetler Birliğinin desteğini sağladıktan sonra, 1908 imtiyazını feshetti. Bunun üzerine İngiltere, Amerikayı da arkasına alarak, İran üzerinde bir baskı hareketine girişti. Şahın en güvendiği adamını satınalma da dahil, her çeşit rüşvet, yıldırma ve tehdit sonunda, **Anglo Persian,** yeniden 60 yıllık bir imtiyaz kopardı. Ancak, bu imtiyazda devlet hissesi yüzde 20 ye çıkarılmış ve imtiyaz alanı 250.000 km^2 ye indirilmişti. Ayrıca müsaade bütün yeraltı zenginlikleri için değil, sadece petrol için verilmişti. 1951 yılına kadar bu durumda gelindi.

Orta Doğuda petrol üretiminin öncüsü olan **Anglo Iranian Oil Company** (eski Anglo Persian), 1950 - 1951 yıllarında üretici ülkelerde yaygın bir hale gelmiş olan, kazancın yarı yarıya bölüşülmesi isteklerini duymazlıktan geliyor ve İranın bu yoldaki ısrarlarına aldırış etmiyordu. Dr. Musaddık yönetimindeki milliyetçi hükümet, 1951 yılında, anlaşmaları yeniden gözden geçirmeyi teklif etti. Mağrur **Anglo - Iranian** teklifi reddetti. O tarihte İran Hükümetine ödenen hisse, varil başına 18 sent, yani kazancın sadece % 16 sı idi. Öyle ki Anglo Iranian, 1950 yılında, yönetim merkezinin bulunduğu Londrada İngiliz hazinesine 140 milyon dolar vergi öderken İrana ödediği sadece 45 milyondu. Dr. Musaddık, teklifi reddedilince, halkoyunun da kuvvetli desteğine güvenerek İran petrolünü millileştirdi (Mart 1951).

İmtiyaz sahibi şirket, 13 yıl önce Meksikada olduğu gibi, teknisyenlerini geri çekti ve devletin ürettiği petrole boykot ilân etti. İran Hükümetinin teklif ettiği % 33 indirimli fiyata bile müşteri bulunmuyordu. Çünkü alıcılar, **Anglo Iralan**'ın petrol üzerinde hak iddiası tehdidinden korkuyorlardı.

Millileştirme kararının üzerinden iki yıl geçmişti. Uluslararası kartele bağlı olmıyan İtalyan ve Japon şir-

ketleri, **Anglo - Iranian**'ın bütün tehditlerine rağmen, Basra Körfezine girdiler ve İrandan petrol yüklediler. Bu hareketin tepkisi büyük oldu. Birkaç yüzbin ton satılmıştı ki karanlık bazı düzenler sonucu Musaddık düşürüldü ve general Zahidi iş başına getirildi. Bu darbenin, petrol emperyalizminin bir oyunu olduğu ve baş rolü Amerikan casusluk teşkilâtı (CIA) nın oynadığı sonradan açıklandı. Bununla beraber, milliyetçilik akımı henüz güçlü ve taze idi. Milletvekilleri içinden, Abadan tesislerinin havaya uçurularak İranın, bir zamanların önemli petrol üreticisi olduğunun unutulmasını istiyenler çıktı. Telâşlanan Amerika, bu defa arabulucu olarak göründü. En iyi müzakerecilerinden Herbert Hoover'ı İrana yolladı. Uzun tartışmalar ve müzakereler sonucunda 1954 de, anlaşmaya varıldı: İranda üretilen petrol, **İran Millî Petrol Kurumu**'nun malı olacak, yabancı şirketler bundan böyle, kazançlarını bu devlet şirketi ile yarı yarıya bölüşeceklerdi.

Bu şirketler bir konsorsiyom meydana getirdiler. **Anglo - Iranian,** hakkının % 60 ını bu konsorsiyoma bıraktı. Konsorsiyomun öbür üyeleri şunlardır: Shell, % 14; uluslararası kartelin 5 Amerikalı üyesinden herbirisi, % 40; ve **Fransız Petrol Şirketi (SFP),** % 6. Artık **British Petroleum (BP)** adını almış bulunan Anglo - Iranian, kayıplarına karşılık, 90 milyonu peşin ödenmek ve 510 milyonu da varil başına 75 sentten hesaplanmak üzere 600 milyon dolar alacaktı. Böylece, kartel, gücünü bir defa daha göstermiş oluyordu.

İspanyada. Tröstlere karşı tepki, bazan da tüketici ülkelerden gelir. Kendi ülkesini petrol devlerinin sömürdüğünü gören bir hükümet ya da şef, buna son vermek istiyebilir. O zaman devler, her yola başvurarak, bu ülkeyi yola getirirler. Bunun en tanınmış örneği İspanyada görülmüştür.

1927 lerde, Primo de Rivera, İspanyanın çok nüfuzlu diktatörü idi. Muhaliflerini ezmiş, toplumcu hareketi sindirmiş ve ülkeyi avuçları içerisine almıştı. O sıralarda,

peçetanın değeri 5 franktan fazla idi. İspanya, İngiltere ve Amerikaya meyve, şarap ve çeşitli tarım ürünleri satıyor, Standard ve Deterding'in gemileri de, bütün kazancı geri alan petrol getiriyordu.

Primo de Rivera, istatistikleri inceletti ve petrolcülerin İspanyadan sağladıkları büyük kazancı gördü. Bunu, millî burjuvaziye aktarmak için bir tekel kurdurdu. Bu tekeli kurma işi bir yerli şirkete verildi ve pay senetlerinden yüzde 30 u devlete ayrıldı. Bundan sonra Standard'ın ve Shell'in bütün malarına el koydu. İspanyada stok edilmiş bulunan petrolü müsadere etti.

Bunların bedeli olarak şirketlere ödenecek para 75 milyon peçetadan ibaretti. Standard ve Shell derhal aralarında birleştiler, kavga başlıyordu.

İlk aylarda petrol fiyatları düştü. Yalnız bu düşüklük, İspanyanın dışındaki ülkelerde oldu. İspanyanın elinde ise pahalıya alınmış stoklar vardı. Böylece, her yanda petrol fiyatları düşerken İspanyada % 20 den fazla bir yükselme gösteriyordu.

Primo dc Rivera, İspanya halkına, tekelin fiyatları düşüreceğini söylemiş olduğundan, genel bir hoşnutsuzluk doğdu.

Tekelin elinde hiç petrol kalmadığı bir sırada, Standard ve Shell, İspanyaya petrol satmaktan kaçındılar. Bu defa Primo de Rivera, daha dün denecek kadar yakın bir tarihte, dünya için bir belâ diye tanımladığı Sovyetlerden petrol almak zorunda kaldı ki bu, kendisinin sonu demekti.

Petrol tröstleri, bir taraftan bu oyunları oynarken öbür taraftan da, basın aracıyla, İspanya besin maddeleri aleyhinde yoğun bir propaganda düzenlediler. İspanya, tarım ürünlerini satamaz hale geldi. Peçetanın kıymeti yarı yarıya düştü.

Hükûmeti devirme işi Henry Deterding'in adamları tarafından başarıldı, Primo de Rivera yuvarlanmıştı. Sürgüne giden Kralın birlikte götürdüğü pay senetleri ve tah-

villerin listesi açıklandığı zaman, bunların arasında büyük petrol şirketlerinin pay senetlerinden de bol miktarda bulunduğu anlaşıldı. Bu ibret verici gerçek, petrol şirketleriyle fazla yakınlık kuran diktatörlerin bile, baş kaldırdıkları zaman, gözlerinin yaşına bakılmadığını gösterdi.

Amerikada. Dünyanın her yanındaki petrol üretici ülkelerde çeşitli dalavereler çeviren, hükümetler kurup hükümetler deviren petrol devleri, kendi ana yurtlarında da rahat durmazlar.

Standard'ın New York ofisinde çalışan iki odacı, bazı önemli mektupları, büyük bir sermaye sahibinin kontrolundaki **«American»** gazetesine sattılar. 1908 başkanlık seçimlerinde bu gazete, **Standard'**ı tutan tarafı çürütmek için, mektupları yayınladı. Bunlardan, Standard'ın Senatoda en az üç adamı olduğu, kanunları bozacak ve Amerika Birleşik Devletlerinin iç ve dış siyasetine etki yapacak durumda bulunduğu, kesin şekilde anlaşılıyordu.

İkinci olay, Başkan Harding'in zamanına rastlar. Senatör Harding, Cumhurbaşkanlığı seçimine, **Standard'**ın parası ile katılmış ve seçimi kazanmıştı. 1920 den itibaren de bu şirketin her istediğini yapmakta idi. Standard'ın müdürlerinden birisini Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı yapmıştı.

Fakat Harding, gitgide korkmağa ve bu kuklalıktan usanmaya başladı. 1923 de, artık Standard'ın isteklerini yerine getirmemeğe karar vermişti ki Vaşingtondan birdenbire kayboldu. Birkaç gün sonra, aniden öldüğü duyuldu. Kimi zehirli bir böceğin ısırması ile öldüğünü, kimi zehirlendiğini ileri sürdü, fakat ölümün gerçek sebebi gizli kaldı.

DÖRT

KARTELİN ÜRETİCİ ÜLKELERDEKİ DENGESİ

Amerikan Pazarının Tarafsızlaştırılması

Amerika Birleşik Devletlerindeki üretim, serbest teşebbüs koşulları altında yapılmaktadır. Anglo - Sakson ülkelerde toprak altı ve madenler toprağın sahibinin malıdır. Bu hukukî durum önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Bir defa, petrol müteşebbisi, toprağı satın almak ya da kiralamak durumundadır. Ayrıca, genel olarak üretimin 1/8 i tutarında bir bedeli de mal sahibine ödemek zorundadır. Komşu topraklar, başka başka kimseler tarafından satın alınmış ya da kiralanmışsa mümkün olan en yüksek üretimi elde etme hırsı, petrol kaynaklarının dengesiz sağılmasına (istismarına) ve israfa sebep olmaktadır.

Bunu önlemek için çıkarılan **«kaynakların birleştirilmesi»** kanunu ile 1928 yılı üretiminin üst sınır olarak kabulü teklifi, bu yolda alınmak istenen tedbirler arasında sayılabilirler. Ancak, Adalet Bakanlığı bu tedbirlere karşı çıkmıştır.

1930 yılında, görülmemiş zenginlikteki Doğu Teksas petrol yatakları bulununca durum daha da ciddileşti. Öyle ki 1 varil ham petrol, bir yıl içinde, 1 dolardan 10 sente düştü. Teksas valisi, kuyuları asker işgali altına aldı ve üretimi yasak etti. Petrol alanlarında sıkı yönetim ilân edilmişti. Buna Oklohoma ve Kansas valileri de katıldılar. Yani önemli üç komşu eyalette üretim asker zoruyla yasaklanmıştı. Bu girişim, Yeni Yöntem (New Deal) politikasını güden Roosevelt yönetimince de benimsendi.

1933 yılında, petrol endüstrisinde, ancak meşru rekabete izin veren bir kanun kabul edildi. Fakat 1935 de Yüksek Mahkeme, bütün bu tedbirleri kanunsuz ilân etti.

Federal ölçüde bir kontrol sistemi kurulmasının imkânsızlığı anlaşılınca belli başlı üretici altı eyalet tarafından yeni bir komisyon kuruldu. **Eyaletlerarası Petrol Komisyonu** adını alan bu kurum, üretimin **rasyonelleştirilmesi** amacıyla, karmaşık bir kontrol düzeni meydana getirdi.

Kontrol, aylık olarak ve üç defa da yapılacaktı: 1) Federal İçişleri Bakanlığının Maden Dairesi tüketim, ithalât ve ihracat için gerekli miktarları hesaplar. Bundan, iç talebi karşılamaya yeterli üretim seviyesini düşer. 2) Bundan sonra, belli başlı üretici eyaletlerin temsil edildiği (1959 da 30) komisyon toplanır. Komisyon, federal ölçüdeki üretimi, temsil edilen eyaletlere kontenjan şeklinde bölüştürür. Bu arada, temsil edilmiyen öbür üretici eyaletler için de bir pay bırakılır. 3) En sonunda, her eyaletteki sorumlu ve yetkili kuruluş, kendi paylarına düşen üretim miktarını (kontenjanı) çeşitli alanlara ve kuyulara dağıtır. Bu işlemin resmi adı **petrol kaynaklarının korunmasıdır.** Gerçekte yapılan iş ise her kuyunun teknik veri-

mini önceden belirterek üretim yapmaya izinli kuyu sayısını sınırlamaktadır.

Teknik incelemeler, petrol kaynaklarının korunmasında birinci zorunluluğun, her kuyudaki gaz basıncını belli bir ölçünün altına düşürmemek olduğunu göstermektedir. Bunun da eyaletle ya da pazarla ilgisi olmıyacağı açıktır.

Burada yapılan işlem, dünya petrol piyasasında **kararlı ve sabit** bir fiyatı elde tutmak için, üretimi federal çapta ayarlamaktır.

Rasyonelleştirme, sabit bir satış fiyatını garanti etmek bakımından, bütün üreticiler için faydalı olmuştur denebilir. Fakat asıl kazançlı çıkanlar, geniş ve düzenli üretim kaynaklarına sahip olan şirketler, daha doğrusu, zengin yabancı kaynakları da elde etmiş olan kartel üyesi Amerikan şirketleri olmuştur.

Achnacarry anlaşmasının adını Amerikada anmaktan korkan kartel üyeleri, anlaşmanın ruhunu böylece Birleşik Devletlerde de uygulamanın kolayını bulmuşlardır.

Yüzyılın başından İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar Amerikan petrol üretimi, kararlı bir şekilde, dünya toplamının üçte ikisi miktarında gerçekleşmişti. Bu üstünlük Amerikan pazarının oynadığı öncü rolü kolaylaştırmıştı. [Tablo : 2]

TABLO : 2
Dünya Ham Petrol Üretimi

Yıllar	Dünya üretimi Milyon ton	Amerikan üretimi Milyon ton	Dünya yüzdesi %
1945	353	245	66
1950	516	282	52
1955	765	336	44
1960	1.052	345	33
1962	1.259	404	32

Bununla beraber, 2 numaralı tablodan da görüleceği gibi, 1945 den itibaren Amerikanın payı gittikçe düşmeye

başlamıştır. O kadar ki, 1948 yılında, o güne kadar geleneksel ham petrol ve işlenmiş petrol ürünleri ihracatçısı olan Birleşik Devletler, petrol ürünleri ithalâtçısı durumuna düştü. Bu durum şimdilik, dünya pazarı üzerindeki egemenlik bakımından bir değişiklik yaratmamakla beraber, gelecekte ciddi sonuçlar verebilir.

Büyük İhracatçı Bölgelerin Kontrolu

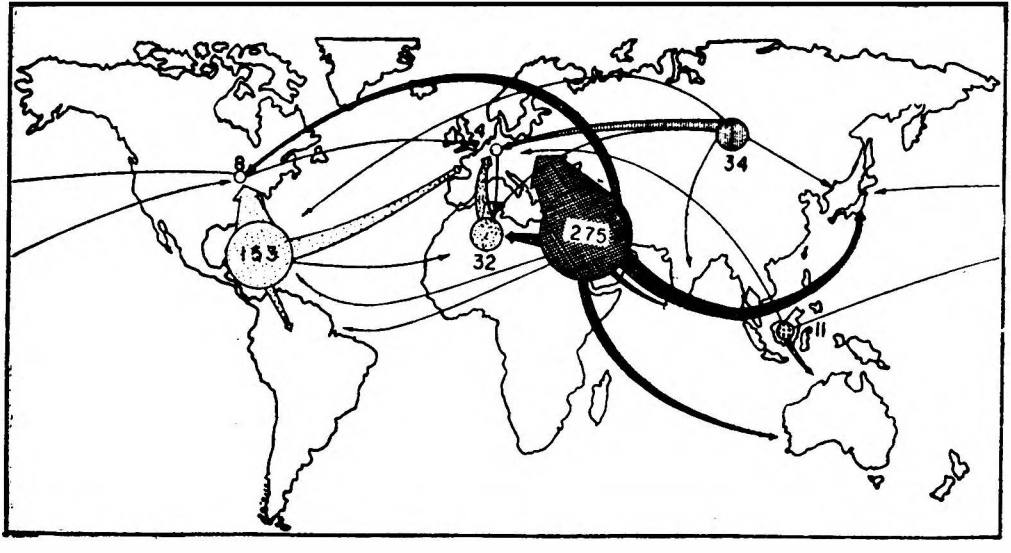
Kartel, Birleşik Devletler pazarını bu şekilde tarafsızlaştırırken öbür taraftan dünyanın başlıca üretim bölgelerini de kontrol altına alma işini başardı. Bunları kısaca görelim.

Karaibler Bölgesi: 1961 yılına kadar Birleşik Devletlerden sonra dünyanın ikinci petrol üreticisi durumunda bulunan Venezüeladan çıkartılan petrolün üçte ikisi Maracaibo gölü kıyılarında ve derinliği hiçbir yerde 40 m. yi aşmıyan bu gölün içinde bulunur. Venezüela, petrol kaynaklarının işletme kolaylığı bakımından, dünyanın en elverişli ülkelerinden birisidir. Kuyu başına ortalama verim yılında 15.000 ton olup Birleşik Devletler ortalamasının 25 katıdır. Bu kadar zengin bir petrol üreticisi ülkede kartel üyelerinin, gerekli düzeni kurmakta gecikmiyecekleri açıktı. Gerçekten, bundan önceki bölümlerde anlatıldığı gibi, önce **Royal Dutch - Shell,** sonra da **Standard Oil of New Jersey** buraya yerleştiler. 1937 de bulduğu zengin kuyularla **Gulf** da ülkeye sızmış oldu. Böylece, ülke bu üç şirketin tekeline girdi: **Standard** % 50, **Shell** % 35, **Gulf** % 14. Bu fiili durumu pekiştirmek için şirketler, aralarında çeşitli anlaşmalar yaptılar ve kendilerine bağlı yavru şirketler kurdular.

İlk anlaşma **Standard** ile **Gulf** arasında yapıldı: **Standard Oil of Venezuela (SOV)** ve **Mene Grande (Meneg)** kuruldu. Bu iki yeni şirketten herbiri, imtiyaz ve üretimine sahip olduğu alanların yarısı üzerindeki haklarını, öbürüne bırakmaktadır. Anlaşmanın görünür amacı üretim masraflarını düşürmektir. Gerçek amaç ise bu şirketler-

1962 YILINDA BÜYÜK ÜRETİM BÖLGELERİNDEN ANA ULUSLARARASI YOLLARDA PETROL TAŞIMA.

Ham petrol ve ürünler, Milyon ton

den güçlüsünü yani **SOV**'u, **Meneg**'in faaliyetlerini kontrol edecek duruma getirmekti. **Gulf**'ın böyle bir anlaşmayı kabul etmesinin sebebi ise o tarihlerde elinde yeterli pazar bulunmadığı için, üretiminin satışını güvenlik altına almak istemesiydi.

Meneg ile **Standard**'ın bağlı şirketi **International** arasında yapılan bu anlaşmayı **Shell - International** anlaşması tamamladı. Böylece, kartelin iki devi, üçüncü bir üye olan **Gulf**'ın Venezueladaki faaliyetini sıkı bir kontrol altına almış oldular. Ayrıca **Meneg** ile **Standard** arasında bir de üretim kotaları anlaşması imzalandı. Yani Venezuela petrolü üzerinde uluslararası kartelin kayıtsız şartsız egemenliği sağlanmış oldu.

Orta Doğu. İkinci Dünya Savaşı öncesinde dünya ham petrol üretiminin % 5 ini sağlıyan Orta Doğu ülkelerinin payı, 1961 de, % 25 e yükseldi. Üretimin ülkeler arasındaki dağılışı şöyledir: [Tablo : 3]

TABLO : 3

Basra Körfezi Üretimi

Milyon Ton

	1918	1928	1938	1948	1958	1961
İran	0,9	5,4	10,2	24,9	41	58,8
Irak		0,1	4,3	3,4	35,8	49
Suudi Arabistan				19	50,4	68,5
Kuveyt (Tarafsız bölge dahil)				6,3	74,1	91
Katar					8,1	8,5
Bahreyn			1,1	1,5	2	2
Toplam	**0,9**	**5,5**	**15,6**	**55,1**	**211,4**	**277,8**
Dünya yüzdesi	1,5	2,9	5,5	11,2	23,4	24,8

1961 den sonra Basra Körfezi bölgesi, Amerika Birleşik Devletlerinden sonra dünyanın ikinci büyük petrol bölgesi oldu. Bölgenin yıllık petrol tüketimi ise sadece 10 milyon ton civarındadır. 1961 yılında bölgeden ihraç edilen ham ve işlenmiş petrolün toplamı 250 milyon tonun üs-

tündedir (dünya ihracatının % 55 i).

Basra Körfezi bölgesinin en belirli niteliklerinden birisi, çok az sayıda kuyudan olağanüstü verimde petrol alınmasıdır. Gerçekten, başlangıçtan bugüne kadar sadece 1600 kuyu açılmıştır (Amerikadan bin defa az). Bugün üretim yapan kuyu sayısı 1100 dür. Yıllık ortalama kuyu verimi 200 bin ton olup özellikle İranda, milyon tonu geçen birçok kuyu vardır. Kuyu başına ortalama yıllık verimin Birleşik Devletlerde 600 ve Venezüelada 15.000 ton olduğu düşünülürse bu sayısının önemi daha iyi anlaşılır.

Arama masrafları çok düşüktür. Başlıca dört üretici ülkede, arama işlerinde daimi çalışan makine sayısı sadece onbeştir. Dünyada çalışmakta bulunan sondaj makinesi sayısı (1961 de) dört binden fazladır. Almanya ve Fransa gibi zayıf üretici ülkelerin herbiri, bu dört ülkenin toplam makine sayısından çok daha fazlasını çalıştırarak arama yapmaktadırlar.

Bu elverişli şartlar sebebiyle petrol çok ucuza mal olmakta ve burada çalışan şirketler, pay sahiplerine, ton başına 50 Yeni Frank (yaklaşık olarak 0,8 dolar) bir risturn sağlamaktadırlar.

Orta Doğu petrolünün, bu yüksek verimliliği yanında, tükenmez denebilecek bir rezerve de sahip olduğu söylenebilir. Gerçekten, 1936 da sadece 600 milyon tahmin ediden rezerv, 1944 de 3,6 milyar ve 1962 de ise 26 milyar ton olarak hesap edilmiştir. Bu sonuncu rakam, bugün için hesaplanan dünya rezervinin üçte ikisidir.

Orta Doğunun zengin petrol kaynakları üzerinde çeşitli hırslar çarpıştıktan ve savaş da dahil birçok çıkar kavgaları olduktan sonra, 1928 yılında, Irak petrolleri **Royal Dutch - Shell, Anglo - Iranian, Compagnie Française des Pétroles (CFP), Standard Oil of New Jersey, Socony Vacuum** (Socony Mobil) ve Gülbenkyan arasında bölüşülmüştü. Kurulan şirketin adı **Irak Petroleum Company (IPC)** dir.

Bundan sonra Bahreyn adasında imtiyaz alan **Standard Oil of California** 1932 de burada ve 1933 de de Suudi Arabistanda petrol bularak o da Orta Doğuya yerleşti. Onu, Suudi Arabistanda imtiyaz alan **Caltex** (Standard Oil of California ve Texas Oil'in bağlı şirketleri) izledi.

Bu talana Fransızlar ve Gülbenkyan şiddetle karşı koydularsa da fayda vermedi. 1950 de bölge, 7 büyüklerin tekeline girdi.

1948 - 1951 arasındaki dönemde Basra körfezi petrolünün kartel üyeleri arasındaki bölüşülmesi şöyleydi: [Tablo : 4]

TABLO : 4

Basra Körfezi Petrolünün Bölüşülmesi (1948 - 1951)

Yüzde olarak

	İran	Irak ve Katar	Suudi Arabistan	Kuveyt
Anglo - Iranian	100	23,750	—	50
Shell	—	23,750	—	—
İngiliz Şirketleri **Toplamı**	**100**	**47,500**	**—**	**50**
Standard New Jersey	—	11,875	30	—
Socony - Vacuum	—	11,875	10	—
Standard California	—	—	30	—
Texas	—	—	30	—
Gulf	—	—	—	50
Amerikan Şirketleri **Toplamı**	**—**	**23,750**	**100**	**50**
C.F.P. ve Gülbenkyan	—	28,750	—	—

Bu denge, 1951 - 1954 İran buhranı sırasında bozulduktan sonra, Amerikan şirketleri lehine yeniden kuruldu.

Sonuç olarak kartel, dünya petrolunün yüzde 30 unu sağlıyan Amerika Birleşik Devletleri pazarını tarafsızlaştırmak, yüzde 13 lük Karaiblcr bölgesi ile yüzde 25 lik Orta Doğu bölgesini kontrol altına almak suretiyle, Sosyalist Blok dışındaki dünya piyasasına egemen olmuş bulu-

nuyor.

Kartelin bu başarısındaki temel etkeni, dünya petrol kaynaklarının dağılışında aramak gerekir. Gerçekten, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği dışındaki bütün sanayileşmiş ülkeler petrol ihtiyaçlarını ithal yoluyla karşılarlar. Buna karşılık Karaibler ve Orta Doğu ülkelerindeki üretim, ihtiyacın yüzlerce katı daha fazladır. Bu ülkeler ise, genellikle, Ortaçağ dönemini yaşarlar. Başlarındaki yöneticiler, ilkel aşiret reisleri ya da kukla başkanlardır. Bunlardan çoğunu kartel üyeleri iş başına getirmiştir. Ve bunlarla **anlaşmak** kartel için son derece kolaydır. İşte bu durum, kartelin dengesini sağlıyan en elverişli bir fırsattır.

Uluslararası Petrol Fiyatları

Uluslararası petrol pazarının kontrol altında tutulması, özellikle uygulanan fiyat düzeni yardımiyle gerçekleştirilir. Bu düzen, Achnacarry anlaşması sırasında kurulmuş ve bu güne kadar da geçerli olmuştur. Bu fiyat düzeninin kısaca tanımlanması, «belli bir kalitedeki petrol ürününün aynı pazarda, tek fiyatla satılmasıdır» diye yapılabilir.

Bir temel nokta: Meksika Körfezi. 1925-1930 yıllarından beri, dünyanın her noktasında tek bir fiyatın yerleştirilebilmesi, hesaplarda tek bir temel nokta kabul etmek yoluyla gerçekleştirildi. Bu nokta, Meksika Körfeziydi. Bu düzen, genellikle **körfez artı (Gulf - plus)** şeklinde adlandırılır.

O sıralarda, Birleşik Devletler, dünya ham petrol üretiminin % 60 ını sağlıyordu ve bir numaralı ihracatçı durumunda bulunuyordu. Bu sebeple dünyanın ilk üretim ve ihraç bölgesi olan Meksika Körfezi kıyılarında uygulanan fiyatların esas kabul edilmesi alıcılar tarafından normal karşılanmıştı.

İşlenmiş petrol ürünleri fiyatları her gün, ham petrol fiyatları ise aydâ bir olmak üzere, düzenli bir şekilde ya-

yınlanmaktaydı. Bunları yayınlıyan **Platt's Oilgram Price Service** adlı bir Cleveland ticaret dergisi idi. Bu rakamlara göre, dünyanın her tarafındaki fiyatları hesaplamak mümkün olmaktaydı. Hesap şöyle yapılıyordu: Dünyanın herhangi bir noktasında bir petrol ürününün fiyatı, **Platt's** da gösterilen fiyata, Meksika Körfezinden o noktaya kadar olan taşıma masrafları eklenerek bulunuyordu. Bu durumda, Meksika Körfezinden başka bir yerde bulunan bir ihracatçı, kendi gerçek maliyet fiyatı ve taşıma masrafları ne olursa olsun, malını adı geçen körfezden yükliyerek satış noktasına getirmiş kabul ediliyordu.

Bu fiyat düzeninin uygulanması, tüketici ve üretici için şu sonuçları verdi :

Tüketici için: Malı sağlıyan satıcı kim olursa olsun, tüketici aynı parayı ödüyordu.

Üretici için: Petrolün elde edildiği yerin satış pazarına uzaklığı, Meksika Körfezinin uzaklığından az ya da fazla olduğuna göre durum değişiyordu:

Eğer üretim yeri, pazara, Meksika Körfezinden daha yakınsa bu yerle Meksika Körfezi arasındaki uzaklığa karşılık olan taşıma bedeli, fazladan bir kazanç olarak üreticiye kalıyordu (gölge masraflar).

Üretim yeri daha uzaksa bu defa da bu nokta ile körfez arasındaki uzaklığa karşılık olan taşıma bedeli üreticinin cebinden çıkıyordu (massetme masrafları - ferd d'absorption).

Bu fiyat düzeni, Birleşik Devletler ve Lâtin Amerika, dünyanın en önemli ihracatçıları bulundukları sürece uygun bir şekil olarak işledi. Fakat Orta Doğunun hızla gelişen üretici ve ihracatçı niteliği onu bir zaman sonra çalışmaz hale getirdi.

İkinci bir temel nokta : Basra Körfezi. İkinci Dünya Savaşı içinde İngiliz ve Amerikan Bahriyelerinin müdahelesiyle fiyat düzeni değişikliğe uğradı. Gerçekten, 1943 lerde, İngiliz Bahriyesi, kendi Orta Doğu filosu için çok yüksek bir akaryakıt fiyatı ödediğini, şaşkınlıkla, farketti. İdari bir

soruşturma, **gölge masraflar** oyununu, ilk defa olarak, ortaya çıkardı. Bunun üzerine İngiltere Hükûmeti, fiyatların hesabında, başlangıç noktası olarak Abadanın alınmasını ve yerel üretim şartlarına bağlı olarak buradaki maliyetin tesbitini istedi. **Anglo - Persian,** sadece Abadandaki fiyatları, Meksika Körfezi fiyatlarıyla aynı seviyede sabitleştirmeyi kabul etti. Böylece, yeni bir fiyat başlangıç noktası ortaya çıkmış oldu.

Bu ikili fiyat düzeni, Orta Doğu petrolleri ikinci derecede önem taşıdığı sürece, iyi bir şekilde işledi. İtalyanın doğusunda kalan bütün ülkelerde Basra Körfezi fiyat düzeni ve İtalyanın batısındaki ülkelerde, yani Avrupanın başlıca sanayi bölgelerinde ise Meksika Körfezi fiyat temeli uygulandı.

Fakat Orta Doğunun petrol üreticisi olarak önemi arttıkça bu ayırma çizgisi batıya doğru kaydı; 1947 yılında İngiltereden, 1949 da ise New Yorktan geçer oldu. Yani 1 varil Orta Doğu petrolünün New York'a maliyeti, 1 varil Meksika Körfezi petrolününkine eşit oldu.

Bugünkü durum. 1949 dan beri Basra Körfezi başlangıç noktasındaki fiyatlar birkaç defa değiştirildi. Bunda rol oynıyan etkenler, deniz taşıma ücretlerinde ve Meksika Körfezinde meydana gelen değişimlerdi. Gerçekleştirilmesi istenen esas amaç, her iki başlangıç noktasından gelen petrolün, Kuzey - Doğu Amerikan kıyılarında aynı fiyata satılmasını sağlamaktı. 1962 başlarında, ürünlerin kalitesine göre değişen bu fiyat, Basra Körfesinde varili 1,28 - 1,95 dolar ve Meksika Körfezi kıyılarında ise 3 dolardı.

Böylece, uzun bir değerlendirme çalışmasının sonucu olarak ve her defasında kartel üyelerinin direnimleriyle karşılaşarak, bu iki büyük üretim bölgesinin satış fiyatları arasında bir denge kuruldu.

Basra Körfezi kıyılarındaki üreticiler, Birleşik Devletlere göre aradaki büyük fiyat farkına rağmen, Amerikan üreticilerinden daha yüksek kazanç sağlamaktadırlar. Bunun sebebi, kaynakların zenginliği ve işçi ücretleri-

nin düşüklüğüdür.

Bu durumun, serbest yarışmaya (rekabet) dayanan bir ekonomide, Orta Doğuda üretim artışı ile fiyat düşmesine ve Amerikada ise üretim azalmasına sebep olması gerekirdi. Fakat kartelin Karaibler ve Orta Doğu gibi en önemli iki bölgede tekel kurmuş bulunması, zamanımıza kadar, bu ekonomik kuralın işlemesine engel olmuş ve kartele, sağlam bir fiyat düzenini uygulamak olanağını vermiştir.

Böylece, **dünya pazarlarında birliğin sağlanması** adı altında 7 Büyükler, astronomik kazançlar sağlamışlardır.

Afişe fiyatlar ve rekabet fiyatları. Petrolün, dünyanın herhangi bir noktasındaki fiyatı, bundan önceki paragraflarda anlatıldığı gibi, Meksika ve Basra Körfezlerindeki fiyatlar esas alınarak hesaplanır. Bu temele göre Amerikada meydana gelen fiyat, her gün, **Platt's Oil Gram** bülteni ile ve İngiliz piyasasındaki fiyatlar da **Petroleum Press Service** dergisi ile haftalık olarak ilân edilir. Bu fiyatlar afişe fiyatlar olup son yıllara kadar titizlikle uygulanmıştır. Bu süre içinde ham petrolün maliyeti ile afişe fiyatı arasında, ortalama olarak, 1/5 e eşit bir oran mevcut olmuştur. Başka deyimle, kartelin elinde daima çok yüksek bir kazanç oranı ve gerektiği zaman kullanılmak üzere, geniş bir rekabet marjı bulunagelmiştir. Ancak, fiyatların düşürülmesi yalnız kartel üyelerini değil, fakat petrolden aldıkları paylarla geçinen Orta Doğu ve Lâtin Amerikadaki petrol üreticisi ülkelerin yöneticilerini de çok korkutmaktadır. Çünkü bu durumda, devlet hisselerinde de düşme olacaktır.

Son yıllarda bu fiyat düzeninde büyük sarsıntılar başladı. Sovyetler Birliğinin üretimi geniş ölçüde arttırması ve çeşitli ülkelere, kartel fiyatlarından daha ucuza petrol satması ortaklığı karıştırdı. Buna, Avrupanın bağımsız şirketlerinin girişimleri de eklendi. Böylece, afişe fiyatların altında ve pratik uygulamada geçerli yeni bir fiyat düzeni meydana gelmeğe başladı. **Rekabet fiyatları** diye ad-

landırılan bu fiyatların, geçici bir rekabet dönemine özel ve sürdürülmesi mümkün olmıyan ve politik tarafı ağır basan fiyatlar olduğu yolunda, kartel üyeleri tarafından, bazı iddialar ileri sürülmektedir.

Bu konu, gelecek bölümlerde daha yakından incelenecektir.

BEŞ

KARTELİN BUGÜNKÜ DURUMU

Fiyatlar Üzerindeki Tartışmalar

1928 de kartelin yedi üyesi tarafından kurulan ve zamanımıza kadar titizlikle korunmuş bulunan uluslararası petrol fiyatları, İkinci Dünya Savaşından sonra, birçok tartışmanın konusu olmaya başladı.

Tüketicilerin itirazı. İlk olarak 1946 da Amerikada, savaş boyunca Amerikan Bahriyesince satınalınan petrol ürünlerinin fiyatı konusunda, bir parlâmento soruşturması açıldı. Artık önemli bir petrol ithalâtçısı durumuna gelmiş bulunan Birleşik Devletlerin askeri liderlerinin zoruyla açılmış bulunan soruşturmayı yöneten Brewster Komitesi, büyük bir şaşkınlık içinde şunları gördü : Askeri ih-

tiyaçları karşılamak için Basra Körfezinde kurulmuş bulunan Ras Tanura rafinerisini işleten **Aramco,** motorin ve diğer petrol ürünlerini, Amerikadan getiriyormuş gibi hesapladığı bir fiyattan satmakta idi. Satış fiyatları maliyetin, akıl almaz bir oranda, üstündeydi. Ancak, bu soruşturmadan bir sonuç alınamadı.

1948 de, Marshall Plânı yöneticisi Hoffman, Orta Doğu kuyularını işleten büyük petrol şirketlerinin uyguladıkları fiyatları incelemekle görevli bir komite kurdu. İlk defa olarak dünya petrol fiyatlarının yapısı, sınırlı bir uzman çevresinden dışarıya taşarak kamunun ilgisini çekiyor ve üzerinde tartışma açılıyordu. Araştırma komitesinin görevlileri, şu noktaları not ettiler :

1. Ürünlere değişik taşıma tarifeleri uygulanmaktaydı. Gerçekten, Avrupaya gönderilen mal, Amerikaya gönderilenden dada pahalıya geliyordu.

2. Basra Körfezinden yüklenen mal, Avrupaya ya da Amerikaya gittiğine göre satış fiyatları başkaydı.

1959 yılında kurul raporunu verince **Gulf,** hiçbir şekilde savunulması mümkün olmıyan bu fiyatları, varilde 15 sent indirdi. Öbür şirketler de onu izlediler.

Federal Trade Comission (FTC) adlı kurulun 1952 yılında, uluslararası kartel hakkında hazırladığı tanınmış raporun bir bölümü, baştanbaşa fiyatlara ayrılmıştır. Bu bölümde, Orta Doğuda üretime başlanıldığı tarihten beri petrol ürünlerinin fiyat düzeninin geçirdiği değişiklikler ve bu düzeni kararlı hale getirmek için izlenen yöntemler incelenmiştir. Bu arada, «gölge masraflar» oyunu da açıklanmaktadır. Raporun da belirttiği gibi «fiyatların bugünkü yapısı, dünya üretimini kontrol eden az sayıdaki büyük petrol şirketi hesabına, çok kazançlıdır.»

Ancak, kartel tarafından oynanmakta olan fiyat oyunlarını açıkça ortaya koyan bu rapor, sonuç olarak hiçbir ciddi tedbir göstermemekte, sadece bu sistemin, büyük şirketlere «tüketicilere karşı yüklenmiş bulundukları sorumluluğu duymalarına müsaade etmediği» kanısına va-

rıldığını belirtmektedir.

Üç yıl sonra, Birleşmiş Milletlere bağlı Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından, bir inceleme yayınlandı. **Batı Avrupada Petrol Ürünlerinin Fiyatları** başlıklı bu rapor, geniş ölçüde FTC raporundan yararlanmaktaydı. Fiyatları meydana getiren en önemli daimi unsurlar şöyle sıralanmıştı:

1. Petrol pazarı, dünya çapında birleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak yeryüzünün her noktasında tek bir fiyat meydana gelmiştir.

2. Maliyet fiyatları çok değişiktir. 1945 de Basra Körfezi ile Birleşik Devletlerin doğu kıyıları arasındaki oran 1/6 ya eşittir.

3. Satış fiyatının maliyete oranı, pazarın başlıca ayarlayıcı unsuru değildir (tekel kurulmuştur).

4. Uluslararası kartel üyelerinin de aralarında bulunduğu Amerikan üreticileri, şu ilkeye göre hareket etmektedirler: Dış kaynaklardan elde edilen üretim, milli üretimi tamamlamalı fakat onun yerini almamalıdır.

Avrupa Ekonomik Komisyonu incelemesinde, şu sonuca varmaktadır: Fiyatların doğuşu, normal ekonomik etkenlere göre olmamakta ve Avrupa tüketicilerinin çıkarları hesaba katılmamaktadır. Komisyon, Avrupa hükümetlerinin konuyla ilgilenmediklerini ve bu sebeple, karşı tedbirlerin alınamadığını belirtmektedir. Gelecekte, bu hükümetler daha enerjik şekilde konuya müdahele ederek daha **adil** fiyatların kurulmasına gayret göstermelidirler, demektedir. Orta Doğu petrolünün, satış fiyatının çok yüksek olduğunu belirterek, bu günkü fiyatla maliyet arasında **makûl** bir fiyatın kabulünü önermektedir. Ancak, komisyon, bunun miktarını belirtmekten kaçınmakta sadece «üreticilerle tüketicilerin çıkarlarını birlikte gözeten bir uyuşum»u dilemekle yetinmektedir.

Bu politik ve bilimsel (!) deyimlerin örtmeye çalıştığı çıplak gerçek şudur: Orta Doğunun bol ve kuyu başına verimi çok yüksek olan petrolü, düşük işçi ücretleriyle elde

edildiğinden, maliyeti de çok düşüktür. Buralara Yüzyılın başlarından beri yerleşmiş olan ve çoğunluğunu Amerikalı üyelerin meydana getirdiği kartel, dünya pazarlarındaki fiyatı Amerikaya göre ayarlamaktadır. Böylece, asıl büyük kazancını Orta Doğu petrollerinden elde etmektedir.

Avrupa Ekonomik Komisyonunun raporu ise sadece nazik dileklerle bu durumu düzeltmeye çalışmaktadır. Raporun yayınlanma tarihi olan 1955 den 1960 yılına kadar, başlıca üç cins ham petrolün geçirdiği fiyat değişikliklerini inceliyerek bu dileklere ne ölçüde uyulduğunu anlıyabiliriz [Tablo : 5].

TABLO : 5
Üç Ülke Petrolünde Fiyat Hareketleri
Varil başına dolar olarak.

	Kuveyt petrolü	Irak petrolü	Venezüela petrolü
1955	1,72	2,39	2,30
1956	1,72	2,46	2,40
1957	1,78	2,69	2,55
1958	1,78	2,59	2,40
1959	1,67	2,31	2,30
1960	1,59	2,21	2,30

Görülüyor ki, en düşük fiyat, yabancı şirketlerin en rahat çalıştıkları ülkelerde meydana gelmektedir.

Bundan başka, 1960 da görülen fiyat düşüşünün sebebi, tamamen ayrıdır. O da, Sovyetlerin fiyatlarda uyguladığı büyük indirimdir: Bunu, daha geniş olarak inceleme fırsatını bulacağız.

Artık, afişe ve rekabet fiyatları üzerine birkaç söz etmenin yeri gelmiş bulunuyor.

İkinci Dünya Savaşına kadar, belli bir tekelci grubun uyguladığı ve dışardan hiç kimsenin iç yüzünü bilmediği uluslararası fiyat düzeni, 1945 lere kadar sızıltısız işledi. Ondan sonra yapılan çeşitli hükümet ve parlâmento soruşturmaları, bu işte oynanan oyunları ortaya koyunca, petrol alıcılarının da gözü açıldı.

1950 de 38 milyon ton olan üretimini 1961 de 166 milyona çıkaran Sovyetler Birliği de, özellikle kendisine yakın olan Avrupa pazarına ucuz petrol sürmeye başlayınca kartelin rahatı fena halde bozuldu. 1961 yılında Sovyetlerin bütün dünya ülkelerine sattıkları ham petrol ve petrol ürünleri toplamı yaklaşık olarak 40 milyon tondur. 1959 a göre ihracattaki artış yüzde 42 dir.

Ham petrolün satış fiyatı, varil başına (Sovyet limanında teslim), 1,57 dolardır. Kartel afişe fiyatları ortalama 2,50 dolar olduğuna göre, navlun hesaba katılmadan, % 40 bir indirim yapılmakta olduğu görülür. Bu indirim, kartel tarafından politik nedenlere bağlandı ve devamının mümkün olamıyacağı ileri sürüldü. Fakat ihracat, her yıl yaklaşık olarak % 15 oranında artmaktadır. En önemli müşteriler İtalya, Batı Almanya, İskandinav ülkeleri ve Japonyadır. Bu bakımdan, konuyu politik nedenlere bağlamak gülünçtür. 1961 ve 1962 de Avrupa pazarındaki petrol talebinin % 7,3 ünü Sovyetler Birliği karşılamıştır. Özellikle 1960 da İtalyan devlet kurumu ENI ile yapılan 4 yıl süreli anlaşma büyük bir heyecan uyandırdı. Uluslararası kartel, bu anlaşmayı damping olarak niteledi.

Halbuki, kartel fiyatlarına göre ham petrol ve petrol ürünlerinde % 20 ile 40 arasında değişen bu indirimi yapmakla Sovyetlerin zarar etmedikleri kesinlikle anlaşılmıştır. Ancak, kartel üyelerine nazaran kazanç oldukça azdır.

Şimdi, Türkiyede 1958 - 1963 arasında kartel tarafından uygulanan fiyatları, en yakın komşumuz olan Yunanistanın, Sovyetler Birliğinden satınaldığı petrolün fiyatıyla karşılaştırarak durumu açıklıyalım.

Türkiyedeki fiyatlar. Kartel üyelerinin Türkiyede bu güne kadar uyguladıkları fiyat düzeni çok ilginçtir. Yurdumuz, kartelin fiyat başlangıç noktalarından birisi olan Basra Körfezine yakındır. İthal edilen ham petrol ya da petrol ürünleri fiyatlarının, bu noktaya, yani Basra Körfezine göre hesaplanması gerekirdi. Fakat gerçek durum, farklı olagelmiştir [Tablo: 6].

TABLO : 6
Başlıca Petrol Ürünlerinin Uluslararası Fiyatları
İhraç limanında dolar/ton olarak

	Benzin	Gazyağı	Motorin
1958	37,50	32,30	29,07
1962	28,06	31,16	25,88
1963	28,06	31,16	25,88

Not : 1958 - 1962 arasında fiyat değişikliği olmamıştır.

Bu limanlardan, örneğin Abadandan, Türk limanlarına navlun olarak aşağıda gösterilen miktarlar ödenmiştir: 1958 de 7,5 dolar/ton, 1952 de 5 dolar/ton, 1963 de 5 dolar/ton.

Bu ürünlerin İngiltere limanlarına taşınmasında ise navlun, ton başına 6,38 dolardır. Bu değer, 1960 larda % 10-50 arasında bir indirimle uygulanmıştır. Demek oluyor ki, 1958 de, Süveyş olayları sebebiyle yükselmiş bulunan navlun bile göz önüne alınsa, Basra Körfezinden Türk limanlarına, İngiltere limanlarından fazla navlun ödenmiştir. 1962 den sonra da ona yakın bir navlun ödenmekte bulunmuştur.

Venezüela ve Meksika Körfezi kıyılarından İngiltereye yapılan taşımada ise navlun, sırasiyle 4,55 ve 5,38 dolardır. Ham petrol için de aynı şey söz konusudur: Amerikadan İngiltereye ya da kara Avrupasına gönderilen ham petrolün navlunu, Basra Körfezi ile Türkiye arasındaki taşımaya aynen uygulanmaktadır. Yani, Venezüeladan İngiltereye taşınan 1 ton ham petrol için ödenen navlun, Kuveyt ya da Katardan Mersine gelen 1 ton ham petrolunkünden daha düşüktür.

Sonuç olarak, 1960 da, başlıca üç petrol ürününün Türk limanlarında teslim fiyatı söyleydi :

	TL./ton	Dolar/ton
Benzin	407,14	45,11
Gazyağı	360,10	39,90
Motorin	330,85	36,65

Aynı yıl içinde Sovyet çıkışlı ürünlerin Yunanistan limanlarında teslim fiyatları ise (navlun, tam olarak bilinmediğinden ton başına 4 dolar gibi yüksek bir sayı alınmıştır) :

	TL./ton	Dolar/ton
Benzin	288,65	31,72
Gazyağı	297,74	31,84
Motorin	245,15	26,94

Görüldüğü gibi, sonuncu fiyatlar, kartelin uyguladığı fiyatlardan ortalama olarak % 30-35 daha düşüktür. Kartelin 1962 den itibaren ham petrol ve petrol ürünleri fiyatlarında indirim yapması (Tablo: 6 ya bakınız) bundan ötürüdür.

Üretici ülkelerin itirazı. Tüketicilerin çıkarını düşünerek petrol fiyatlarına müdahale eden millî ya da uluslararası kuruluşlar, bu işe girişirken, üreticilerin çıkarlarından habersizdiler. Hepsi de fiyatların, özellikle Orta Doğu petrol fiyatlarının çok yüksek olduğunu ileri sürmekteydiler. Fakat bu iddialar, genellikle brüt petrol değeri üzerinden % 50 pay alan üreticileri tedirgin ediyordu. Bu ülkeler, petrol fiyatları düşürülünce zarara uğrıyacaklarını biliyorlardı. Kendi çıkarlarını korumak için 1960 da bir «Petrol İhracatçısı Ülkeler Teşkilâtı» kurdular. Dünyanın önemli üreticilerinden beşi; Venezüela, İran, Irak, Suudi Arabistan ve Kuveyt bu teşkilâtın üyeleridirler. Petrol fiyatları sorunu, bu birliğin uğraştığı en önemli konulardan birisidir. Teşkilât, aynı zamanda, yeni meydana çıkan petrol üreticilerinin yaratabileceği satış güçlüklerini ve fiyat düşmelerini önlemeye çalışmaktadır. Ekonomik ve politik bir nitelik taşır. Birliğe bağlı üyeler, kendi petrollerine sahip olup fiyatlar düşse de gene bu günkü bölüşmeden daha yüksek kazanç sağlamayı değil de, yabancı petrol şirketlerinin ödiyeceği yarı payı **(bahşiş)** yüksek tutmanın yollarını aramaktadırlar.

Halbuki şirketler, halâ, maliyet fiyatları ile afişe satış

fiyatları arasında 1/5 oranını elde tuttukları için, gerektiğinde fiyat indirimi yapabilirler.

Fakat bütçelerini, petrolden alacakları paya dayandıran petrolün asıl sahibi bu geri kalmış ülkelerin durumu, şirketlerinkine uymamaktadır. Onların elinde böyle bir rekabet payı (marj) yoktur. Bir Arap diplomatının şu sözleri bu gerçeği açıklamaktadır. «Petrolün fiyatını indiren kimse, kim olursa olsun, Arapların dostu değildir ve dostu olduğunu da ileri süremez.»

Üretici Ülkelerle Yeni İlişkiler

Büyük petrol şirketlerinin, İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar izledikleri devlet hissesi oranlarında, özellikle savaştan sonra, değişiklikler yapılması için baskılar yapılmaya başlandı. Yüzde 8 ile 12,5 arasında değişen bu oran, petrol sahibi ülkeler tarafından artık yeterli görülmemeğe başlamıştı.

Venezüelanın yeni politikası. Bu ülke, petrolün ilk bulunduğu 1920 den yakın zamanlara kadar **Standard, Shell** ve **Gulf**'ın kayıtsız şartsız çiftliği durumunda kaldı. 1948 yılında, kazançların devletle imtiyaz sahibi şirket arasında yarı yarıya paylaşılması düzeni kabul edildi. Bu şekilde kurulmuş bulunan denge, 1956 da bir sarsıntı geçirdikten sonra 1958 de, Başkan Bétancourt'un demokratik yönetimi sırasında, kesin olarak bozuldu.

General Jimenez'in diktatörlüğü altında, Venezüela Hükümeti, bir defasında 60 bin ve sonra da 8 bin km²lik imtiyazlar vermişti. Sonuncu imtiyaz geleneksel üç şirkete verilmemiş, fakat 89 arama müsaadesi halinde, açık arttırmaya çıkarılmıştı. 30 kadar Amerikan şirketi arttırmaya katıldılar. 3 büyükler, 367 milyon dolar ödiyerek 39 ruhsat alabildiler. Böylece, yeni şirketler de Venezüela topraklarına girmiş oluyordu. 1957 de yapılan hesaplar, rezervlerin % 10 daha zengin olduğunu ortaya koyuyordu. Ancak, ikinci artırmaya fırsat kalmadan, Jimenez düştü ve Başkan Bétancourt yeniden iş başına getirildi.

Yeni rejimin dayandığı devrimci heyecan, kaçan diktatörün suç ortağı olarak gördüğü yabancı sermayeye karşıydı. Birleşik Devletlerin Başkan Yardımcısı Nixon, şirketlerin bu ülkede yarattıkları düşmanlığı, Caracas'ta kendi gözleriyle gördü.

Başkan Bétancourt, petrol konusunda yaman bir uzmandır. 1956 da, Meksikada sürgündeyken «Petrol ve Politika» adlı bir kitap yayınlamıştır. Bu eserde ortaya attığı ilkeleri, sırasıyla uygulama alanına koydu.

1958 de, petrolle birlikte bütün madenleri kapsayan bir kanun çıkarıldı. Buna göre, bütün yabancı şirketler, eskiden olduğu gibi, altıda bir devlet hissesi ödiyeceklerdi. Ancak, gelir üzerinden progresif (müterakki) bir vergi ödemeleri de gerekiyordu. Şöyle ki, devletin aldığı pay, kazancın yüzde 60 ından aşağı düşmesin. Petrol şirketlerinin bu kanuna göre ödedikleri toplam (vergi dahil) pay 1958 de % 64, 1959 da % 67 ve 1960 da % 69 u buldu. Venezüela da böylece geneksel hale gelmiş bulunan % 50 - 50 yöntemini terketmiş oluyordu.

Petrol şirketleri, her zaman yaptıkları gibi, başlangıçta büyük gürültü kopardılar. Fakat Başkan, bunların, kamu güçlerinin yetkisi içinde bulunan mali tedbirler olduğunu bildirdi. Başka çıkar yol olmadığını gören şirketler boyun eğdiler.

Venezüela Hazinesinin 1955 de 500 milyon dolar olan geliri, 1960 da 800 milyona, 1961 de 900 milyona çıktı. Buna karşı yabancı şirketlerin 1957 de varil başına 94 sentlik net kazançları 1959 da 50 sente düştü.

Başkan Bétancourt, özellikle yeter sayıda teknik eleman yetiştirmeye önem vermektedir. Bunun için yabancı şirketleri, daha çok yerli personel kullanmaya ve bunlara sorumlu mevkiler vermeye zorlar. Ayrıca, petrol fiyatlarının kararlı bir durumda kalmasını sağlamaya çalışır. Hazine gelirinin, üretimi yükselterek değil de fiyatları koruyarak çoğaltılmasına uğraşır. Bir yandan yabancılara yeni imtiyazlar verilmiyeceğini ilân ederken, bir yandan da

1960 da millî bir devlet kurumu olan **Corporation Venezolana de Petroleo (CVP)** yu kurdu. Şimdilik 400 km² lik bir alanda arama ruhsatı alan bu kurum, ilerisi için umut vermektedir.

İranın yeni petrol kanunu. İran Parlâmentosunun 1957 yılında kabul ettiği petrol kanunu, yalnız İranda değil fakat bütün petrol üreticisi ve ihracatçısı ülkelerde geniş yankılar uyandırmıştır. Petrol kaynaklarının sahibi devletle arayıcı şirketler arasındaki ilişkileri kökünden değiştirmektedir. İlân edilen amaç «Konsorsiyuma bırakılan yerler hariç, bütün İranda petrol arama ve çıkartma işlemlerini çabuklaştırmak» şeklindedir. Bu amaçla, İran Millî Petrol Kurumu, İranlılara ya da yabancılara çalışma izni verebilecek ve yerli ya da yabancı özel ve tüzel kişilerle ortaklıklar kurabilecekti.

1957 kanunu, o güne kadar Orta Doğuda uygulana gelen bölüşüm oranlarını değiştiriyor ve net kazancın yüzde 50 sini İrana bırakıyordu. Yalnız ne var ki, Konsorsiyomun elinde bulunan 200 bin km²lik alan, bu kanunun dışında bırakılmaktaydı.

Yeni kanunun ilk önemli uygulaması, petrol sahnesine yeni çıkmış bulunan **Ente Nazionale Idrocarburi (ENI)** adlı İtalyan devlet kurumu ile yapılan anlaşma oldu. 1957 den itibaren 23.000 km² lik toplam bir alanda üç arama ruhsatı olan **ENI,** ayakbastı parası ödemiyordu. Ancak, petrol bulduğu takdirde, kazancının yarısını İran Mill Petrol Kurumu ile yarı yarıya bölüşecek ve kendi payına düşen kazancın yarısını da İran Hazinesine ödiyecekti. Böylece hazinenin payı % 75 i bulmaktaydı.

İran-İtalyan anlaşması, petrol dünyasında bir bomba etkisi yaptı. Kartel üyeleri, başlangıçta, anlaşmanın önemini küçümsemeye çalıştılar. % 25 - 75 oranında bir bölüşmenin aslâ gerçekleşemiyeceğini ve bunun sonuçta, % 50 - 50 yi bile bulmıyacağını ileri sürdüler. **Standard Oil of New Jersey'in** başkanı, % 50 - 50 yöntemini uygulayan büyük şirketlerin, daha petrolü bulmadan önce, o ülkeye bir ayak

bastı parası ödediklerinden, devlet payını yükselttiklerini bildirdi.

Fakat olaylar **ENI**'yi haklı çıkardı. Şirket, zengin petrol yatakları bulmuştu. Bunun üzerine, o güne kadar yalnız Birleşik Devletlerde faaliyet göstermekte bulunan **Standard Oil of Indiana**'ya bağlı **Pan-Am, ENI**'ye yakın yerlerde, Basra Körfezi karasularında, 16.000 km²lik bir arama ruhsatı istedi. İran Millî Petrol Kurumu ile, **ENI**'ninkine eşit şartlarla bir ortaklık kuruyor ve ayrıca 25 milyon dolarlık bir giriş hakkı ödüyordu. İran teklifi kabul etti. **Pan-Am** da zengin yataklar buldu.

Böylece, büyük petrol şirketlerinin Orta Doğuda, petrol sahibi ülkeye yüzde elliden daha yüksek pay verebilecekleri de anlaşılmış oldu.

Arap yarımadasında. ENI'nin İranla yaptığı anlaşmadan az sonra, **Japanese Export Oil Company** adlı Japon şirketi, Kral Suud ve Kuveyt emiri ile birer anlaşma imzaladı. Birinci anlaşma ile Suuda % 56 ve ikinci anlaşma ile de Kuveyt emirine % 57 pay veriyordu.

Irak petrolleri. 14 Temmuz 1958 İhtilâli, Batı dostu Nuri Sait yönetimini devirerek bir genç subaylar grubunu iş başına getirmişti. İhtilâlden sonra petrol şirketleri, IPC (Irak Petrol Şirketi) nin derhal millîleştirileceğini heyecanla beklediler. Özellikle Fransa, Irakın **IPC** deki Fransız payına el koymak suretiyle Cezayir milliyetçilerini destekleme yoluna gitmesinden korkuyordu.

Fakat Albay Kasım yönetimi, ilkin sadece **IPC** nin üretimi arttırmasını istemekle yetindi. Şirket, bu isteği sevinçle yerine getirdi: 1958 de 35 milyon olan üretimi 1960 da 48 milyon tona çıkardı.

Irak Hükûmeti, öbür yandan da, 1958 den itibaren, IPC ile pay bölüşme oranları üzerinde müzakerelere girişti. Şirket, ilk adımda imtiyazlarının % 75 inden, daha sonra da % 15 inden vazgeçmeyi kabul etti. Ancak, şu iki noktada her türlü anlaşma ya da uzlaşmayı reddetmekteydi: Irak Hükûmetinin şirket sermayesine en az % 20 oranın-

da katılması ve kazanç bölüşmesinde daha yüksek bir pay oranı.

Müzakereler 1961 de kesildi ve Irak Hükûmeti **IPC**'nin üretim yapmadığı toprakların tamamını geri alan bir kanun kabul etti. Sonucun ne olacağı kestirilememekle beraber kartel'in, Orta Doğuda sarsıntı geçirdiği söylenebilir.

Petrol İhracatçıları Birliğine doğru. Büyük petrol üreticisi ve ihracatçısı durumundaki ülkeler, uzun zamandan beri, çıkartılan petrolden alınan devlet hissesini yükseltmek ve üretimi arttırmak suretiyle, petrol gelirlerini çoğaltmayı düşünmektedirler. Ancak, bir ülke gelirinin tek taraflı arttırılmasının, başka bir ülkenin zararına olacağını ve fazla üretimin, fiyatların düşmesi sonucunu vereceğini de görmektedirler. Bu sebeplerden ötürü çeşitli ülkelerin, ortak bir politika izlemeleri zorunluluğu ortaya çıktı.

Bu görüş, ilk defa 1959 daki toplantıda, **Petrol Endüstrisinin Araplaştırılması** adıyla, Arap Birliğinin programına geçirildi. Dünya petrol ihracatının % 40 ını sağlıyan üç Arap ülkesi, yani Irak, Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında başlıyan işbirliği, İran ve Venezüelanın da katılmasıyla **Petrol İhracatçısı Ülkeler Teşkilâtı** (Organisation des Pays Exportateurs de Pétrole) **OPEP**'nın kurulmasını sağladı (1960). Bu beş ülke, dünya petrol ihracatının yüzde 90 ını sağlamaktadırlar.

Teşkilât, ham petrol fiyatlarının düşürülmemesi ve ihtiyaçtan fazla üretim yapılmaması için bir kota düzeni uygulamanın olanaklarını aradı. Ancak, iki üye, İran ve Irak, içinde bulundukları mali sıkıntılar sebebiyle, üretimlerini yükseltmekte devam ettiler. Bütün umudunu petrol gelirine bağlamış bulunan bu ülkelerin, günlük harcamalarında kısıntı yaparak uzun vadeli bir petrol politikası izleyebilmeleri gerek politik yapıları, gerekse ekonomik durumları bakımından, oldukça güç olacağa benzemektedir.

Teşkilât ayrıca, üyeler arasında karşılıklı yardımı ve geleneksel % 50 - 50 kazanç bölüşümünün üyeler yararına

değiştirilmesini de önermektedir.

Ne olursa olsun, **OPEP**'nin doğuşu, uluslararası petrol politikasında önemli bir adımdır. Eğer bu teşkilât, dünyanın en büyük üreticileri olan üyeleri arasında ortak bir tutumu sağlıyabilirse ve büyük petrol şirketlerinin çok iyi teşkilâtlanmış olan karteline karşı tek bir cephe halinde çıkmayı başarabilirse, kartelin bu güne kadar dünya pazarında oynadığı rol sona erebilir. Ne var ki bunda, teşkilâtın karşısına başlıca iki engel çıkmaktadır: 1) Üyelerin politik düzenlerinin ve kısa vadede çıkarlarının farklı olması, 2) Başka ülkelerde yeni petrol kaynaklarının bulunması ve çabucak üretime geçilmesi. Çünkü bu yeni kaynaklara da kartel üyeleri, çoğunlukla, el atmış bulunmaktadırlar.

ALTI

YENİ ŞİRKETLERİN SAHNEYE ÇIKIŞI

Orta Doğu ve Karaibler Bölgesi gibi dünyanın iki zengin petrol bölgesine egemen olmuş bulunan kartel, çeyrek yüzyıldan fazla bir süre, dünya petrol pazarında tekel kurmuştu. Bu tekel yoluyla sağladığı kazanç, bundan önceki bölümlerde görüldüğü gibi, astronomiktir. Ancak karteli bugün tehdit eden çeşitli gelişmeler vardır: Uluslararası pazara atılmak istiyen özel bağımsız şirketler, devlet teşebbüsleri ve yeni bulunan petrol alanları. Bunları kısaca gözden geçireceğiz.

Bağımsız Şirketler

Fransız bağımsızları. Bunların en eskisi **Compagnie Française des Pétroles, CFP**'dir. Birinci Dünya Savaşı so-

nunda, Mezopotamya petrollerinin bölüşülmesini kararlaştıran San Remo andlaşması, eski Alman paylarını Fransaya devretmekteydi. Fransa, bu hakkını kullanmak üzere, 1934 de, devletin % 35 oranında katılmasıyla bir şirket kurdu. İngiliz şirketleriyle yapılan çetin mücadeleler sonucunda, Irak petrollerinin % 25 i bu şirkete bırakıldı. Daha sonra dört şirketten toplanan % 1,25 lerle Gülbenkyan da **IPC** (Iraq Petroleum Company) ye ortak edilince **CFP** nin payı % 23,75 e indi. İkinci Dünya Savaşından sonra, Amerikan şirketleri de Orta Doğuda yeni paylar isteyince bazı değişiklikler meydana geldi: Fransa, Irakta bazı haklarından vaz geçmek karşılığında, İran Petrol Konsorsiyomuna % 6 oranında katıldı. Bugün, Irak ve Katar petrolünün yaklaşık olarak % 25 i, İranda Konsorsiyoma bırakılmış olan 200.000 km² lik alanın % 6 sı ve Cezayir Sahrasındaki Abu Dabi kuyularının üçte biri ile zengin Hassi Mesud kuyularının % 42 si bu şirketin elindedir. Şirketin 1961 deki ham petrol üretimi toplam olarak 20 milyon tondur. Uluslararası kartel üyeleri arasında, küçük te olsa, yer almış tek bağımsız şirket budur.

Amerikan bağımsızları. İkinci Dünya Savaşından önce, kartelin beş üyesi dışında hiçbir Amerikan şirketi, yabancı ülkelerde petrol arama ve işletme işiyle uğraşmamaktaydı. Savaştan sonra, 1945 de, Güney Amerikada faaliyet gösteren şirket sayısı 28 ve 1961 de, 70 ülkede 200 oldu. Bunların en önemlileri, Birleşik Devletlerin en zengin adamı diye tanınan Paul Getty ve **Aminoil** Şirketidir.

Bağımsızlar, üretici ülkelerde, kartel üyelerinden daha yumuşak başlı hareket ederler. Bu sebeple bu ülkeler de onları tercih ederler. Bunlardan **Standard Oil of Indiana** İranda, **Phillips** ve **Cities Service** Fransız sermayesiyle ortak olarak Sahrada ve gene **Cities Service** Kuveytte arama ve işletme ruhsatları aldılar.

Devlet Teşebbüsleri

Fransada. İkinci Dünya Savaşı öncesinde **Régie auto-**

nome des Pétroles, RAP ve 1945 de **Bureau de Recherches de Pétroles, BRP** kuruldu. **BRP,** sadece Fransada değil, fakat Kuzey Afrika, Madagaskar, Fas, Gabon ve Kongoda da faaliyet göstermektedir. Ancak, 1956 dan beri **BRP** ve **RAP** nin asıl önem verdikleri, Sahra petrolleridir.

İtalyada. 1945 de, faşist rejimin petrol alanında açtığı yaraları ve başarısızlıkları iyiye çevirmek için kurulan **Administration générale italienne du Pétrole** (İtalyan Genel Petrol İdaresi), **AGIP,** 1953 de **Ente Nazionale Idrocarburi,** ENI içinde eridi ve bu sonuncusu, dünya çapında başarı kazandı. Bu başarıda rolü olan başlıca iki etken, Po vadisinde zengin metan gazı yataklarının bulunması ve başkanı Enrico Mattei'nin kişiliğidir. Büyük petrol şirketlerinin «maceracı» diye adlandırdıkları Mattei, gerçekten üstün bir cesaret ve güçle, bu küçük gaz şirketini, kısa zamanda, dünyanın büyük petrol devleriyle rekabet eden bir kuruluş haline getirdi.

ENI, İtalyada yılda 6 milyar metre küp doğal gaz elde eder. Tekel şeklinde arama iznine sahip olduğu Po vadisinde petrol bulamamıştır. Bununla beraber, Sicilyada bulduğu ağır petrol, Batı Avrupanın en önemli yatağı olabilir. Burada, günde 60 bin varil (yılda ortalama 3 milyon ton) kapasiteli bir rafineri kurdu.

ENI, asıl şöhretini dış ülkelerde kazanmıştır. 1955 de Mattei, İranda yedi büyükler ailesine katılmak için başvurduğunda kabul edilmedi. Bundan iki yıl sonra, 1957 de, İranla unutulmaz % 25-75 anlaşmasını imzaladı. Bundan sonra da Afrikada, aynı şartlarla, birçok anlaşmalar yaptı. Böylece, Mısıra, Fasa, Tunusa, Sudana ve Somaliye girdi. 1960 da, Libya ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre, önemli miktarda petrol bulunca, hükûmete ayrıca % 30 oranında sermayeye katılma hakkını tanıyordu. **ENİ,** bugün altı ülkede, yaklaşık olarak 150.000 km². lik arama müsaadesi almış bulunmaktadır. 1962 de, arıttığı 8 milyon ton ham petrolün yarısını kendi alanlarından sağlamaktaydı. 1965 de, 10 milyon tonla bunun tamamını üretmeyi ummakta-

dır.

Şirketin enerjik başkanı Mattei, 1962 de, uçağı ile bir bataklığa saplanarak öldü. Bunda, düşmanları olan uluslararası kartel üyelerinin parmağı olduğu söylendi ise de gerçek gizli kaldı.

Sovyet petrolü. Ruslar, yüzyılın başında dünyanın birinci petrol üreticisi olduktan sonra, yarım yüzyıl boyunca, dünya petrol pazarında önemli bir rol oynamadılar. Fakat 1950 den sonra üretim artışı çok hızlı oldu: 1950 de 38 milyon ile dünya üretiminin % 7,2 sinden, 1961 de 166 milyon ton ile % 15 ine yükseldi. Bugün Sovyetler Birliği, Birleşik Devletlerden sonra, ikinci sırayı almış bulunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, Sovyetler Birliğinde petrol konusundaki en önemli olay, üretimin ağırlık merkezinin, Hazar Denizi kıyılarından Volga ve Ural nehirleri arasına kaymış bulunmasıdır. Bu bölge, genel üretimin üçte ikisini sağlamaktadır. Kuyu başına verim, 1951 de ortalama 2000 ton/yıl iken bugün yılda 3000 tonu geçmektedir. Bu rakam, Birleşik Devletler ortalamasının beş katıdır. Üretimin bu hızlı artışında, özellikle arama tekniğinin geliştirilmesi rol oynamıştır. Üretim maliyetleri 1950 den bu yana % 40 düşürülmüştür. Maliyet düşümünü sağlıyan en önemli etken, klâsik **rotary-drill** (döner matkap) yerine **turbo-forage** (türbinli delme) yönteminin uygulanmasıdır. İhracat 1960 da 40 milyon tonu buldu. Fiyatlar, kartel fiyatlarına göre düşüktür. 1960 daki fiyatların karşılaştırılması bunu açıklamaktadır. [Tablo: 7]

TABLO : 7
İhraç Limanında Fiyatlar
Dolar/Ton

	Kartel	Sovyetler
Hampetrol	18,25	11,43
Motorin	29,07	24,72
Gazyağı	32,50	29,31
Benzin	37,50	35,50

Görülüyor ki 1960 da Sovyet ham petrolü ve petrol ürünleri, kartel fiyatlarına göre en çok % 37 ve en az % 10 oranında ucuza satılmıştır.

Kartelin bazı üyeleri, Sovyetler Birliğinin, dünya pazarlarına egemen olma niyetini taşıdığını ileri sürmektedirler. Buna karşı Sovyetlerin cevabı şu olmuştur: «Petrol, satış fiyatı maliyetinin çok üstünde bulunan değerli bir maldır. Bir ülkenin sanayileşmesi için gerekli yatırım mallarının ithalinde, en iyi ödeme aracı petroldür.»

Bu ucuz petrol ihracı sonucunda kartel de fiyatlarını düşürmek zorunda kaldı. Artık her tüketici ülkeyle, afişe fiyatların altında, ayrı pazarlık yapılmakta ve buna göre özel fiyatlar uygulanmaktadır.

Kartelin geleceği. Petrolün ilk bulunuşundan sonra gelen on yıl, bir anarşi dönemidir. Bundan sonra, tekel şeklindeki Rockefeller dönemi başlar ve 1911 e kadar sürer. 1911 - 1928 arası, büyük rekabetler dönemidir. 1928 de Achnacarry anlaşmasıyla uluslararası kartel doğmuş ve günümüze kadar egemenliğini sürdürmüştür.

Bu son yıllarda karteli, çeşitli yanlardan tehdit eden çok sayıda etken ortaya çıkmıştır: Devlet teşebbüsleri, bağımsız şirketler, üretici ülkelerin yeni talepleri ve petrolün millileştirilmesi yolundaki istekler.

Bundan sonra, ihtiyaçtan fazla üretimin sebep olabileceği, görülmemiş ve kıyasıya bir rekabet dönemi de başlıyabilir. Bunu önlemenin tek yolu, üretici ve tüketici ülkelerin, araya petrol tröstlerini sokmadan, birlikte bir çözüm şekli aramalarıdır. Sovyetler Birliği bir yana bırakılırsa, hepsi de geri kalmış ülkeler olan büyük ihracatçılar, ancak petrollerini kartelin elinden kurtarabildikleri zaman hem kendilerinin, hem de tüketicilerin yararına olabilecek bir çözüm yolu bulabilirler. Aksi halde kartel, çıkarını bozmıyacak bir üretim seviyesini dikkatle koruyacak, bir üretici ülkeyi diğeriyle korkutacak ve en az bire beş olan kazanç düzenini sürdürecektir.

Bugün bu üretici ve ihracatçı ülkelerin çoğunda yöne-

ticiler, petrolü kendileri ve yakınlarından meydana gelen dar bir çevrenin öz malı olarak kabul ettiklerinden, her çeşit anlaşma, onlara yüksek kazançlar sağlamaya yetmektedir. Fakat petrolü, bütün bir milletin malı sayan halktan yana yönetim şekilleri yerleştikçe ve bu ülkeler gerçek bağımsızlığa kavuştukça, yabancı şirketlerin devlete ödedikleri pay yeterli görülmiyecek ve zorunlu olarak kartel, buralardan kovulacaktır.

YEDİ

TÜRKİYENİN DURUMU

Birinci Dünya Savaşının ana sebeplerinden birinin, Orta Doğu petrolleri üzerindeki İngiliz-Alman rekabeti olduğu artık açıkça bilinen bir gerçektir. Savaşa, dış etkilerle sürüklenip Mezopotamya petrollerini kaybettikten sonra, Misak-ı Millî sınırları içine çekilen Türkiyenin, bir petrol dâvası da kalmıyordu. Bundan sonra Türkiye, petrolünü kartel üyelerinden ve Sovyetlerden satınalan bir tüketici ülke durumunda kaldı.

Türkiyede Petrol Arama Faaliyetleri. İlk Petrol Kanunu 1926 da kabul edilmiştir. 1933 yılına kadar herhangi olumlu bir çalışmaya rastlanmaz. Bu yıl içerisinde, Devlet eliyle petrol arama girişimlerini düzenlemek için **Petrol Ara-**

ma ve İşletme İdaresi kuruldu. Bu teşkilât eliyle ilk sondaj işlemi 1934 yılında yapıldı.

1935 yılında, her çeşit maden arama çalışmalarını bir elden yürütmek amacıyla, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, MTA** kuruldu. Petrol Arama ve İşletme İdaresi de bu kurum içinde **Petrol Grupu Direktörlüğü** adıyla, çalışmalarına devam etti.

MTA, yurdun jeolojik ve jeofizik yapısının incelenmesi konusunda büyük hizmetler yapmış ve o günün güç koşulları altında gerçekten önemli işler başarmıştır. Sondaj alet ve donatımını katır sırtında taşıyan ve yol vermez dağlarda bazan eşek ya da atla, çoğu defa da yaya olarak arama yapan feragatli ve erdemli Türk mühendisinin, jeologunun ve işçinin emeği aslâ unutulamaz.

İşte bu çetin çalışma koşulları altında yapılan aramalar sonucunda, ticari önemde ilk petrole 1940 yılında, Ramanda rastlandı. Bu kuyular, Türk petrol endüstrisinin ilk deneme kuyuları olmuş, petrol üretiminde izlenen teknik yöntemlerin çoğu ilk defa buralarda uygulanmıştır. Bundan sonra çalışmalara sabır ve inatla devam olunmuş ve 1951 de Garzan'da petrol bulunmuştur.

Aynı tarihte, Dünya Bankasının Washington'daki merkezinde gizli bir rapor, güvenilir birkaç uzman tarafından incelenmekteydi. Bu rapor, dünya petrol rezervleri konusundaydı.

Uluslararası kartelin hazırlattığı bu raporda Türkiyedeki petrol keşifleri de gözönüne alınıyor ve durum şöylece ortaya konuyordu: Petrol kaynakları, dünyanın her yanına dağılmıştır. Bunlardan bir kısmı politik yapıları kararsız, güven vermekten uzak ülkelerde, geriye kalanı da ya Amerikan nüfuzu altında, ya da güvenilir bir politik yapıya sahip bulunan ülkelerdedir. Kaynakların işletilmesinde, ortak bir politika izlenmelidir. Bu da en uzak ve güvensiz kaynakların önce, öbürlerinin sonra ve daha sonra «sağılması» olmalıdır. Türkiye, bu bakımdan, ikinci ülkeler arasındadır. Yani, Türkiyenin petrol kaynakları, bir

savaş rezervi olarak, şimdilik saklanmalıdır.

Gerçekten de bu görüşe uygun olarak, Türkiye bir petrol tüketicisi olduğu sürece, hiçbir yabancı şirket yurdumuzda petrol arama ve işletme arzusu göstermemişti. Fakat, en güç şartlarda çalışan Türk teknisyenleri, Raman ve Garzanda petrol bulunca kartel, artık harekete geçme zamanının geldiğini anladı: Türkiye petrol kaynakları hemen «kapatılmalıydı»! Bu kararla kartel, iki yanlı bir plânı uygulamak istiyordu: 1. Türkiyenin petrol bulunan alanlarına, erken davranarak, sahip çıkmak, 2. Orta Doğudaki petrolleri için güvenilir bir ileri karakol kurmak. Bu iki niyet, birbiriyle çalışmamakta, üstelik uyuşmaktaydı.

Plânı uygulamak için usta bir müzakereci arandı ve bulundu. Bu, başlıca Amerikan petrol şirketlerinin müşaviri olan hukukçu ve mühendis Max Ball'du. Mr. Ball, acele Ankara'ya gönderildi.

Max Ball, Ankara'ya gelmeden önce, hava iyice hazırlanmış ve Amerikanın Türkiyedeki çeşitli misyonları, zamanın Türk yöneticilerini, bizim petrolü bulup işletemiyeceğimiz konusunda «ikna» etmişlerdi. Bu elverişli ortam içinde ve dünyada eşine az rastlanır biçimde, yani yabancı eliyle bir Türk kanunu hazırlanmış oldu. Zamanın İşletmeler Bakanı, Meclis kürsüsünden bu kanunu savunurken, 1933 - 1954 yılları arasındaki koskoca dönemde ancak 58.000 ton gibi önemsiz bir yıllık üretim seviyesine ulaşıldığını ileri sürdü. Komşu ülkelerle karşılaştırıldığında, gerçekten önemsiz olan bu üretim seviyesi, bizim bu alandaki yetersizliğimizi ispatlar. Ancak, burada korkunç bir «yalan», halka yurttırulmuştur. Çünkü 1935 — 1940 arası, jeolojik ve jeofizik araştırmalarla geçmiş, ancak 1940 da deneme kuyuları açılmaya başlanmıştır. Ticari önemdeki petrol ise 1952 den itibaren üretilmeye başlanmıştır. yani, 1954 ün yıllık 58.000 ton üretimi, 20 yıllık değil, fakat sadece 2 yıllık işletme döneminin sonucudur. Bundan sonraki yıllarda ulaşılan üretim seviyeleri bu gerçeği tartışmaya yer vermiyecek kesinlikte ortaya koymaktadır: 1954 de 58 bin ton,

1955 de 178 bin ton ve 1960 da 362 bin ton.

İşte, bakanın milletvekillerine gerçekleri ters göstermesi, iktidar milletvekillerinden bir kısımının Türkiyenin bu konudaki yetersizliğini sayıp dökmeleri ve İranda Musaddıkın başına gelenleri hatırlatmaları arasında meşhur 6326 sayılı Petrol Kanunu kabul edildi (7 Mart 1954).

Petrol Kanunu. Bu kanunu incelerken önce bazı ana kavramlar üzerinde açıklığa varmalıyız. Bunlar da başlıca **«Devletin egemenlik hakları»** ve **«ülke kaynaklarına, o ülke halkının ortak kabul etmez şekilde sahip olması»** ilkeleridir. Bu ilkeleri temel hareket noktası olarak alır ve kapitülâsyonu da, değerli bilim adamı Ord. Prof. Cemil Bilselin deyimiyle «garbın şarkta aradığı imtiyaz rejimi» biçiminde tanımlarsak, Petrol Kanununun bir kapitülâsyon kanunu niteliğinde bulunduğunu görürüz.

Kanunun, bu hükümümüzü doğrulayan başlıca maddeleri şunlardır:

1. Türkiye petrol kaynaklarının, sadece özel teşebbüs (gerçekte yabancı özel teşebbüsü) eli ve yatırımlarıyla işletilmesini emreden 2. madde.

2. Yabancı şirketlerin, aralarında anlaşarak üretimi düşük seviyede tutmaları halinde, Devletin bunları fazla üretime zorlamasını önliyen 13. madde.

3. Devletin, bir alanda verdiği arama ruhsatını, bu alanı millî çıkarlar sebebiyle aramaya kapatmağa karar vermesi halinde bile, iptalini yasaklıyan 45. madde.

4. Bir bölgede bir hükmî şahsın, en çok 8 arama ruhsatı alabileceğini bildiren ve Devlete ait şirketi bundan ayrı tutmıyan 53. madde. Uygulamada, yabancı şirketler kendi aralarında yeni şirketler kurup bunların herbirisi 8 ruhsat alabildiği halde, Devletin petrol şirketi, yeni şirketler kuramamakta ve ancak 8 ruhsatla yetinmek zorunda kalmaktadır.

5. Devletin kendi malı olan petrol şirketi eliyle, petrolle ilgili işlemler, örneğin rafineri kurmak, ya da boru hattı düşemek, için belge almak amacıyla müracaatinde,

yabancı petrol şirketlerine bu isteğe itiraz hakkı tanıyan 82. madde.

6. Yurdun petrol kaynakları tükendiği halde, bunun için yabancı şirketlere «tükenme payı» adıyla % 27,5 gibi yüksek bir vergi indirim hakkı tanıyan 100, 103 ve 104. maddeler.

7. Şirket ve şahıslara, Kurumlar Vergisi Kanunuyla, zarar itfa süresi olarak en çok beş yıl tanındığı halde, petrol şirketlerine 10 yıllık itfa süresi tanıyan 106. madde.

8. Yabancı şirketlerin, Devlete ödemeleri gereken vergi, hisse ve hakların tavanını, net kazancın % 50 si olarak sınırlıyan 109. madde.

9. Devletin, petrol arama ve işletme faaliyetine ancak özel hukuk kurallarına göre kurulmuş bir şirket eliyle katılabileceğini belirten ve bu şekilde kurulan şirketi, yabancı petrol şirketleriyle aynı hak ve yükümlülüklere sahip olarak, onların korkunç rekabetine terkeden 121. madde.

10. Petrol hakkı sahibine (yani yabancı petrol şirketlerine) net kazancını, hiçbir vergi ve resme tâbi olmadan, dışarıya transfer etme hakkını sağlıyan 115. madde.

11. Sonuç olarak, bugün dünyanın hiçbir yerinde uygulanmıyan düşük oranlardaki Devlet hisse ve hakları kabul ederek, Devlete en çok % 34 - 35 civarında toplam bir pay sağlıyan vergi, hak ve hisselerle ilgili maddeler.

Kaldı ki, kanunun, yabancı petrol şirketlerinin müşaviri olan bir uzman tarafından hazırlanması gerçeği bile tek başına bu kanunun, millî çıkarlara uygunluğu konusunda şüphe beslememize yeterli bir sebeptir.

Türkiyede Yerleşen Yabancı Şirketler

Petrol Kanunu kabul edilir edilmez kartel üyeleri Türkiyeye hücum ettiler. Kendileri ya da bağlı şirketleri eliyle birçok alanı kapattılar. En çok heves duydukları yer de 5. Bölge, yani Siirt Bölgesiydi. Bu bölgeye Devlet, MTA eliyle, bugünün parasıyla en az 500 milyon lira harcamış,

arazi yapısını inceletmiş, jeolojik ve jeofizik haritalarını hazırlatmıştı.

Buralarda yer kapatan yabancı şirketlerin çoğunluğu, kartelin başlıca üyelerinden **Shell** ve **Mobil** ile onların bağlı şirketleri oldular.

Fakat bunlar asıl yoğun çalışmalarını, akaryakıt satış istasyonları açma, yani Türkiyeyi kendi pazarları yapma alanında gösteriyorlardı. Arama yapmamakla beraber, akaryakıt satış istasyonları açma yarışında, **B.P.** de onlara katıldı.

İkinci Dünya Savaşı içinde (1941), yurdun akaryakıt ihtiyacını sağlamak ve dağıtımını düzenlemek amacıyla kurulan Petrol Ofisinin satışı yıldan yıla hızla azalmıya başladı. Yurdumuzda petrolün bulunuşundan önceki yıllarda, petrol ürünlerini **Caltex**'den satın alan ve iç kaynaklar işlenmeye başlayınca Devletin şirketi olan **Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının (TP)** petrolünü de satmıya başlıyan Petrol Ofisi, yabancı şirketlerin kıran kırana rekabeti karşısında erimeğe başlamıştı. Gerçekten, 1962 yılı petrol ürünleri satışında Petrol Ofisin payı sadece % 23 dür.

Petrol Kanunu ile Türkiye tüketim pazarını ele geçirmeğe başlıyan **Mobil, Shell** ve **BP** karşısında **Caltex** (Standard Oil of California ile Texas Oil'un bağlı şirketi) de bir pay koparmak istiyordu. Bunun için, Mersin'de kurulması plânlanmış bulunan rafineriye ortak olmayı teklif etti. İnşaata başlanmak üzereyken **Mobil - Shell - Caltex** grupu arasında anlaşmazlık çıktı ve Caltex, bu gruptan ayrıldı.

Bu rafineriye, TP de ortak olmak istemiş fakat teklifi reddedilmişti.

Böylece, **Mobil, Shell** ve **BP**'nin sermayesine sırasıyla % 56, 27, 17 oranlarında ortak oldukları **Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş., ATAŞ** şirketi kuruldu ve bu şirketin malı olan yılda 3.200.000 ton kapasiteli Mersin Rafinerisinin inşaatına başlandı.

Türkiye pazarının elden çıkmakta bulunduğunu gören

Caltex, bu defa TP'ye yanaştı ve ona, % 51 lik sermaye payı tanıyarak **İstanbul Rafinerisi A. Ş., İPRAŞ** adlı şirketi kurdu. Bu şirketin malı olan yılda 1.000.000 ton kapasiteli, İzmit Körfezindeki Tütünçiftlikte kurulu rafineri de böylece meydana geldi.

Sonuç olarak, kartelin üç üyesi (Mobil, Shell, ve BP) doğrudan doğruya, öbür ikisi de (California ve Texas) bağlı şirketleri olan Caltex aracıyla Türkiyeye sağlamca yerleşmiş oldular. Bunlardan Mobil ve Shell, ayrıca, doğrudan ya da paravan şirketleri eliyle geniş çapta arama sahaları da kapattılar. Petrol Knunu dışardan gümrüksüz olarak yurda sokulan ham petrolün, işlendikten sonra, hiçbir vergi ödemeden ihracına müsaade ettiğinden, Türkiyede rafineri kurmak bunlar için çok kazançlı bir yatırım alanı olmaktaydı. Bu petrol ürünlerini yurdiçinde kullanmak gerektiğinde ise ham petrolü, dünya afişe fiyatlarıyla ithal ettiklerinden, Orta Doğudaki zengin kuyularına, rakipsiz bir pazar bulmuş oluyorlardı.

Bu gerçekler, yabancı şirketlerin Türkiyede arama alanlarını kapattıktan sonra, üretime geçmekte niçin nazlı davrandıklarını açıklamaya yeterlidir sanırız.

Petrol Kanununun kabul edildiği 1954 yılından 1964 yılına kadar, yurdumuzda arama yapan 13 yabancı şirketin toplam sondajı 252.602 metre, millî kuruluş olan TP'ninki ise, aynı süre içinde, 311.839 metredir. Bu dönemdeki üretime gelince: Yabancı şirketlerin toplam üretimi 520.171 ton, TP'ninki 4.580.287 tondur (yaklaşık olarak 9 katı).

Ancak, 1964 sonu ve 1965 başlarında güçlenen millî petrol kampanyası sonucunda yabancı şirketler, üretimlerini yükseltme zorunda kalmışlardır.

Türkiye Petrolleri A. O., TP.

Petrol Kanununun 121. maddesi aynen söyledir.

«Madde. 121 — 1. Halen Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yapılmakta olan petrol ameliyesinden jeolojik araştırma dışında kalanları, bu kanunun yürürlüğe

girdiği tarihten itibaren 150 gün içinde hükümet tarafından bu maksatla kurulacak bir hükmî şahsa devrolunur.

2. Bu suretle kurulan hükmî şahıs, bu kanun muvacehesinde diğer hükmî şahıslarla aynı haklara sahip ve mükellefiyetlere tâbidir.»

Bu madde uyarınca 7 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6327 sayılı kanunla **TP** kurulmuştur.

Hukuki durumu bakımından TP, özel hukuk ve Ticaret Kanunu hükümlerine bağlıdır. 150 milyon liralık Ortaklık sermayesinin sahipleri şu kuruluş ve şahıslardır: [Tablo : 7]

TABLO : 7

Kuruluş ve Şahıslar	Yüzde
Hazine	58,10
Emekli Sandığı	27,30
T. İş Bankası	6,60
Etibank	3,30
Sümerbank	3,30
Yapı ve Kredi Bankası	0,66
Anadolu Sigorta	0,10
Ankara Sigorta	0,03
Özel Şahıslar	0,20

Ortaklığın 1962 sonu itibariyle varlıkları 500 milyon lira ve yıl içindeki net kazancı 72 milyon liradır.

TP, MTA'dan devraldığı petrol arama, üretim ve arıtma (rafinaj) işlemlerini başarıyla yürütmüş sayılabilir. 1954 de 58.000 ton olan yıllık üretim, 1955 de 178.600 tona ve 1960 da 362.500 tona yükselmiştir. Üretim hızı her yıl düzenli olarak artmış ve MTA tarafından bulunan Raman ve Garzan bölgelerinden sonra Batı Raman, Mağrip ve Kurtalan alanları işletmeye açılmıştır. 1964 üretimi, yaklaşık olarak, 650.000 tonu bulmuştur. MTA'dan devralınan 300.000 ton/yıl kapasiteli rafinerinin kapasitesi de 600.000 tona çıkarılmıştır. Bazı ek tesislerle bu kapasite, 1966 yılında, 700.000 ton/yıl olacaktır.

TP, sahip olduğu teknik eleman, tecrübe ve diğer olanaklarıyla, bu miktarın çok daha üstüne çıkabilir ve daha büyük bir başarıya ulaşabilirdi. Ne var ki, mevcut Petrol Kanunu, onu yabancı şirketlerle aynı durumda tutmakta ve atmak istediği her adımda, onların itirazı ve engeli ile karşılaşmaktadır. Örneğin, Batman - İskenderun arasında döşenecek boru hattı için müsaade talebi, yabancı şirketlerin baltalamaları sebebiyle, en az bir yıllık bir gecikmeyle yerine getirilmiştir. Kısa bir zaman önce, İzmirde kurulması istenen dördüncü rafineri için belge talebi de aynı şekilde itiraza uğramış ve anlaşmazlığın çözümlenmesi işi, bir komisere verilmiştir. Çünkü Petrol Kanunu, 25 inci maddesiyle, yabancı şirketlere itiraz hakkı tanımaktadır.

TP'nin arzulanan ölçüde gelişmemesinde önemli nedenlerden birisi de, bütün İktisadi Devlet Teşekküllerine musallat olan inanç eksikliğidir. Gerçekten, bu kuruluşların hemen hepsinde, çoğunluğu özel teşebbüs hayranı olan kimseler çalışmaktadır. Bu yüzden bu kuruluşlar, özel kesim için bir okul görevini yerine getirirler. Acemilik ve yetişme dönemini buralarda tamamlıyan seçme teknisyenler, özel teşebbüs tarafından «ayartılırlar».

Bu genel uygulamadan TP de kendisini kurtaramamıştır. Birçok yetişmiş elemanını yabancı şirketlere kaptırmış ve onlarla giriştiği en çetin çıkar kavgalarında bile bir bütün olarak ortaya çıkamamıştır. Çünkü teknisyen ve uzmanlarından bir kısmının gözü daima, kendilerine daha iyi olanaklar sağlamaya hazır özel (yani yabancı) şirketlerde idi. Bundan ötürü de onlarla arayı açmak istememekteydiler.

Mill petrol dâvasına candan inanmış işçi, teknisyen ve uzmanlar ise yöneticilerden, gerekli desteği bulamamışlardır.

Türkiyede, devletçiliğin içine düşürüldüğü acı durumu bilimsel bir yöntemle incelemek amacı güden bir eserin konusu olabilecek önemdeki bu noktaya, burada sadece dokunmakla yetineceğiz. Ancak, hemen belirtelim ki bu du-

rum, devletçiliğin kendi kusuru değildir. Bütün suç, Devlet işletmelerini, zarar etme tehlikesi olmıyan ya da zarar ettiğinde hesabı sorulmıyan bir ticaret yeri olarak gören teknokratlarla bu işletmeleri, politik yatırımları için en uygun alanlar kabul eden ve sırası geldikçe de devletçiliği kötülemek amacıyla örnek olarak gösteren politikacılarındır.

Türkiyede Petrol Tüketimi

Türkiyede, adam başına düşen yıllık petrol ürünleri tüketimi çok azdır (0,08 ton/yıl). Kişi başına gayrî safi millî hasılanın düşüklüğü hesaba katıldığı halde de, bu ortalama tüketim miktarı çok azdır. 1963 yılı tüketim miktarlarından çıkarılmış olan bu değer, aynı yıl içinde, Birleşik Devletlerde 3,1 ton/yıl, İngilterede 1,8 ton/yıl, Batı Almanyada 1,08 ton/yıl ve İtalyada ise 1,2 ton/yıl dır.

Ancak, yurdumuzda ortalama petrol ürünleri tüketimi bu kadar düşük olmakla beraber, tüketimin ürünlere dağılışında büyük bir dengesizlik vardır. Bu durumu biraz daha açıklıyalım.

Dünyanın en büyük petrol ürünleri tüketicisi olan ve ekonomik durumunda, otomobil imalâtının en önemli rolü oynadığı Birleşik Devletlerde, hafif ürünlerin tüketimi çok yüksektir. Bir başka deyişle, petrol ürünleri üretimi, benzin tüketimine göre ayarlanmaktadır.

Avrupa ülkelerinde ise temel ürün, orta ürünlerdir. yani tüketimde temel madde, motorin ve ağır dizel yakıtlarıdır.

Bu iki değişik durumun uygulamada verdiği sonuç şudur: Birleşik Devletlerde üretim ve tüketimi, otomobil sayısı belirler; Avrupa ülkelerinde ise tüketim, motorin ve ağır dizel yakıtı yakan otobüs, dizel lokomotifi ve gemi gibi endüstriyel ve ekonomik taşıtlara göre ayarlanır.

1962 yılında Birleşik Devletler, Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiyedeki motorin tüketiminin benzin tüketimine oranı, bu noktayı açıklıyacak niteliktedir.

	Motorin/Benzin Tüketim Oranı
Birleşik Devletler	0,50
Ortak Pazar Ülkeleri (Ortalama)	1,65
Türkiye	1,44

Görülüyor ki Türkiye, Birleşik Devletlerle Ortak Pazar Ülkeleri arasına düşmektedir. Halbuki bu tüketim oranının, Ortak Pazar ülkelerinden daha yüksek olması gerekirdi. Devlet Plânlama Teşkilâtı da, gelecek yılların üretim ve tüketim miktarlarının hesabında, bu temel üründen - motorinden - hareket etmektedir.

Benzin tüketiminin, orta ve ağır ürünlere göre, daha yüksek oranda gerçekleşmesinin temel sebeplerinden birisi, Türkiyemizin kendi koşullarına uygun düşmiyen bir taşıt politikası izlemesi olmuştur. Halk tipi küçük otomobiller yerine fazla akaryakıt harcıyan büyük otomobiller ithal edilmiş, şehiriçi taşımalarda otobüs kullanılmasına gereken önem verilmemiştir. Bu sonuca varılmasında, yabancı petrol şirketlerinin gizli - açık büyük etkisi olduğu da söylenebilir.

Türk Kamuoyunun Petrol Konusuyla İlgilenmesi

Türkiyede, petrol konusunda oynanan oyunların ortaya çıkması ve kamunun ilgisinin bu noktaya çekilmesi çok yakın bir tarihe rastlar.

1963 yılının ilk aylarına kadar halkın hiçbir şeyden haberi yoktu. Yabancı şirketler, Orta Doğudaki kuyularından elde ettikleri ham petrolü, «gölge masrafları» da ekliyerek, yurdumuza ithal ediyorlar, buradaki rafinerilerinde arıtarak piyasaya sürüyorlardı.

O yılın başlarında, TP nin Batmandaki ürün depoları dolmuş ve bu millî ortaklık, malını satamaz hale gelmiş bulunuyordu. Yetersiz Petrol Kanunu bile millî kaynakların kesintisiz olarak işlenmesini emrettiği için TP hükümete başvurarak kendi ürünlerine satış önceliği tanınmasını istedi. Zamanın Bakanı, tarafsız olmak gerekçesiyle, bu is-

teği reddetti. TP bu defa Danıştaya başvurdu. Basında ateşli bir kampanya açıldı. Böylece, Türk halkı ilk defa petrol konusuyla karşı karşıya gelmiş oldu.

Ondan sonra oldukça sessiz geçen kısa bir dönem vardır. Ancak, 1964 sonlarında TP, Petrol Ofisiyle birlikte, kendine çeki düzen verme ve yeni akaryakıt satış istasyonları açma faaliyetine ve bu amaçla reklâm kampanyasına girişince, yabancı şirketler ve onların sözcüleri yaygaraya başladılar. Bunun, haksız rekabet sayılacağından başlıyarak derece derece, bu işte bozguncuların parmağı olduğunu ileri sürmeye kadar gittiler. Ne var ki, zamanın hükümeti de 1960 dan beri bütün Avrupa ülkelerinde uygulanmakta bulunan rekabet fiyatlarının farkına varmış ve yabancı şirketleri, ham petrol fiyatlarında indirim yapmaya zorlamaya başlamıştı. Bunun için yabancı şirketler daha sinirli hareket etmeye başladılar.

İşte bu sıralarda, birkaç toplumcu gazete ve dergi, millî petrol dâvasını ele aldılar. Yabancı şirketlerin bu güne kadar çeşitli üretici ülkelerde oynadıkları oyunları ve petrol konusunda Türkiyenin bunlar yüzünden uğradığı ve daha da uğrıyacağı zararları ortaya koydular. Yıllardan beri dünya gerçek fiyatlarının üstündeki fiyatlarla petrol ithal etmekte bulunduğumuz da bu arada halka açıklandı.

Petrol konusunu ilk defa, bütün ayrıntılarıyla ele almak, halka tanıtmak ve izlenmesi gereken mill petrol politikasının esaslarını göstermek şerefi, özellikle, Yön, Sosyal Adalet, Akşam, Milliyet ve Cumhuriyet gibi dergi ve gazetelere aittir.

Bunların karşısına çıkan yayın organları, belli suçlamalar ve çamur atmalar ötesinde, tutarlı bir şey söylemediler. Hele bazıları, yabancı petrol şirketlerinin beceriksiz avukatları olmaktan ileriye gidemediler.

Bu arada, yabancı şirketler, gazetelerde ilân - makaleler yayınlıyarak kendilerini savunmaya başladılar. Ayrıca, üretimlerini - eskiye nazaran büyük ölçüde - arttırdılar.

Petrolün millîleştirilmesine karşı çıkanlar arasında tar-

tışmayı belli bir fikir seviyesinin altına düşürmemiş olanların görüşlerini kısaca inceliyeceğiz.

Petrol arama ve sondajında. Millileştirme fikrinin karşısında olanlar, petrol aramanın çok pahalı bir iş olduğunu ve bunu bizim başaramıyacağımızı ileri sürmekteydiler. Halbuki unuttukları nokta şuydu ki, bu şirketlerin hepsi de bizim yıllarca emek ve para harcayıp jeolojik yapısını belli ettiğimiz ve hazır hale getirdiğimiz Siirt Bölgesinde arama ruhsatı almışlar ve petrolü, hemen daima, bizim bölgelerimizin çevresinde arayıp bulmuşlardı. Onların bu başarılarında millî ortaklıkta yetişmiş ve araziyi iyi tanıyan Türk uzmanları büyük ölçüde yardımcı olmuşlardı. Bütün bu alanlarda petrolü, önce biz bulmuştuk.

Üretim ve Taşımada. Karşı görüşü savunanların bir başka iddiaları da petrol üretim ve taşımasının, modern düzenler istiyen güç ve pahalı işler olduğu idi. Ancak, burada da önemli bir çelişme içine düşüyorlardı: Üretim bölgelerinden rafineriye petrolü, boru hatlarıyla getiren tek kuruluş, bizim millî ortaklıktı. Yabancı şirketlerin tümü ise petrollerini, sarnıçlı kamyonlar ya da vagonlarla taşıyorlardı. Yani, ilkel yöntemlerle çalışanlar yabancı şirketler, modern yöntemi izliyen ise beğenip güvenmedikleri TP idi.

Kaldı ki Petrol Kanununun kabulünden 1964 yılına kadar TP 4,5 milyon ton, yabancı şirketlerin tümü sadece yarım milyon ton petrol üretmişlerdi.

TP nin, içten ve dıştan uğradığı bu kadar baltalama gayretlerine ve AID Amerikan Yardım Teşkilâtından sağlamak istediği sondaj makinelerinin yıllarca geciktirilmesine ve bu millî ortaklık aleyhinde girişilen yoğun kampanyalara rağmen bu sonuç, ancak millîleştirme taraftarlarını haklı çıkartacak niteliktedir.

Arıtma (rafinaj) ve dağıtımda. Millileştirmenin karşısında bulunan grupun üçüncü iddiaları, petrolü arıtmak için çok karmaşık, pahalı alet ve donatım istiyen rafinerilerin kurulması ve iyi işliyen bir dağıtım düzeni uygulanmasının güçlüğü noktasında toplanıyordu.

Şunu hemen belirtelim ki, dev petrol şirketlerinden hiçbirisi, rafinerilerini kendisi kurmamıştır. Dünyada bu işle uğraşan ve sayısı onu geçmiyen müteahhit firmalar, rafineriyi kurup sahibine teslim ederler. Mal sahibinin Mobil, Caltex ya da TP olmasının, onlar için hiçbir önemi yoktur. Tıpkı bir inşaat müteahhidi için mal sahibinin, sadece gerekli parayı ödiyen birisi olmasının yettiği gibi.. Örneğin, Türkiyedeki üç rafineriden TP'nin malı olan Batman Rafinerisini Parsons firması, Caltex ve TP ye ait İpraş Rafinerisini Kellog firması ve Mobil, Shell ve BP'nin malı olan Mersindeki Ataş Rafinerisini de Foster Wheeler firması kurmuştur. Bu müteahhit firmalarla öbürlerinden hiçbirinin, petrolcülükle en küçük ilgileri yoktur. Herhangi başka bir fabrika gibi, bir rafineriyi de, mal sahibinin isteklerine uygun olarak yapıp teslim ederler ve paralarını alırlar.

Rafineriyi çalıştırmak ise normal yetişmiş teknisyen ve ustaların rahatça yapabildikleri bir iştir. Bugün yurdumuzda işletilen her üç rafineride de işletme personeli tamamen Türklerden meydana gelmektedir. Ayrıca, İpraş ve Ataş Rafinerilerinin birçok işletme elemanı, millî ortaklığın Batman Rafinerisinden geçmedir. Kaldı ki bu işe yeni başlıyan ülkeler, çok daha ilkel yöntemler ve derme çatma alet ve makinalar kullanmaktadırlar. Bu işe de millî ortaklık, okul görevini yapmıştır.

Dağıtım düzenine gelince.. Son yıllarda Petrol Ofisi ve TP'nin giriştikleri kampanya, satışlarda % 15 oranında bir artış sağlamış ve yabancı şirketlerinkinden hiç te geri kalmıyan modern ve pırıl pırıl satış istasyonları ortaya çıkmıştır. Denebilir ki bu, bir inanç ve kendine güven meselesidir. Yoksa, öyle şişirildiği gibi bizim gerçekleştiremiyeceğimiz ölçüde bir para ve geniş tecrübe işi falan değil.

Üretimin ihtiyaçtan eksik oluşu. Millîleştirme konusunun tartışılmasında, sık sık bu soru ortaya atılmaktadır: Peki petrolümüz, ihtiyaçlarımıza yeter mi? Bu soruyu soranlar, arkasından kendi cevaplarını da eklemektedirler: Bizim yerli petrol üretimimiz ihtiyacımızı karşılamaktan

uzak olduğuna göre, millileştirmeye gidersek yurdu petrolsüz bırakabiliriz.

İşte hiçbir dayanağı olmıyan, yanlış bir iddia. Petrol üretiminin gerekli miktardan az olduğu gerçektir. Demek ki eksik kalan kısım ithal edilmektedir. Bugün yapılmakta olan işlem de budur. Şu farkla ki, ithal işini, Türkiyede üretim ve arıtma faaliyetinde bulunan uluslararası kartelin üyesi yabancı petrol şirketleri yaparlar. İthal fiyatları da, önceki bölümlerde gösterdiği gibi, % 20 - 40 oranında pahalıdır.

Millileştirme gerçekleştiği anda hem ithal fiyatları rekabet fiyatları seviyesine düşecek ve hem de bunun kazancı Devlete kalacaktır.

Bugüne kadar üzerinde durulmamış olan önemli bir noktayı da burada söz konusu etmek zorundayız. Türkiye Hükümetinin üzerinde, yabancı petrol şirketlerinin birikmiş transfer alacakları dolayısıyla, önemli bir baskı vardır. Ataş Rafinerisinin kurulmasında da, bu şirketlerin Türkiyede birikmiş alacakları, bir noktaya kadar, etken olmuştur. Ancak, böyle bir yükten kurtulmanın yolu, yabancı şirketlere yumuşak başlı davranıp onlara taviz vermek değildir. Akaryakıtı belki karneye bağlamak, kemerleri sıkıp bu transfer borçlarını ödemek ve bu sıkıntıdan, ulusça katlanılacak bir fedakârlık sonucunda kurtulmak gerekir.

Türkiyenin Petrol Varlığı

Türkiyenin, petrol kaynakları bakımından, durumunu anlamak için belli başlı üretici ülkelerle bir karşılaştırma yapmak faydalı olacaktır.

1962 yılı rezerv tahminleri ve kuyu sayısı ile ortalama günlük kuyu verimleri aşağıda gösterilmiştir: [Tablo : 8]

Bu cetvelin incelenmesi şu önemli noktaları ortaya koymaktadır:

1. Rezerv bakımından dünyanın en zengin ülkeleri Orta Doğuda bulunmaktadır.
2. Kuyu başına günlük ortalama verim bakımından

TABLO : 8

1962 de Hesaplanan Üretim

	Rezerv (1000 ton)	Kuyu sayısı	Ortalama Kuyu verimi (Ton/Gün.)
İran	5.000.000	174	1000
Irak	3.670.000	96	1430
Kuveyt	8.630.000	392	650
Suudi Arabistan	7.100.000	222	940
Cezayir	900.000	381	155
Mısır	100.000	295	39
Libya	616.000	68	370
Venezüela	2.300.000	10.477	42
A. B. D.	4.835.000	602.190	1,5
Endonezya	1.390.000	2.552	25
Batı Almanya	75.380	3.848	4,9
Türkiye	14.000	75	18

Orta Doğu ülkeleri, akıl almaz derecede zengindir. Kartel üyelerinin, Orta Doğuya sıkı sıkıya sarılmaları ve savaşı bile göze almaları sebepsiz değildir.

3. Türkiye, -şimdilik bilinen- rezerv bakımından zengin olmamakla beraber, kuyu başına düşen günlük verim bakımından Amerika ve Avrupanın bazı ülkelerinden daha iyi durumdadır. Nitekim 1964 yılı rezerv hesapları, 1962 de hesaplanan miktarın iki-üç katı daha fazla rezerve sahip bulunduğumuzu göstermektedir. Fakat bu da yeterli bir miktar değildir.

Bu bilgilerin ışığı altında şu sonuca varmaktayız:

4. Türkiye, bugünkü haliyle, zengin bir petrol ülkesi değildir. Kendisi için en büyük başarı, ihtiyacına yetecek kadar petrolü üretebilmektir.

Burada, şu soru akla gelebilir: Türkiye, zengin bir petrol ülkesi olmadığı halde, yabancı şirketlerin yurdumuzda yerleşme arzularının sebebi nedir?

Bu sorunun cevabı önceki bölümlerde verilmişti. Bir daha hatırlatmak faydalı olabilir: Orta Doğu petrolleri üzerinde sağlam ve güvenilir bir ileri karakola sahip olmak,

Türkiye tüketim pazarına kartel üyeleri dışında hiç kimseyi sokmamak. Eğer bu arada zengin petrol kaynakları da bulunursa bunun, temel stratejiye zararı dokunmıyacağı gibi ayrıca büyük fayda sağlıyacağı da açıktır.

Türkiyenin 1964 yılı toplam petrol ürünleri tüketimi 2.800.000 tondur. Geçmiş yılların eğilimleri, Devlet Plânlama Teşkilâtı tahminleri ve kendi incelemelerimizin sonucunda, 1968 yılı toplam ürün tüketiminin, yaklaşık olarak, 3.800.000 ton olacağı hesaplanmıştır. 1970 tüketimi de, bu hesaplara göre, 4,5 milyon ton civarında gerçekleşecektir. Şu halde amaç, 1970 yılında, 4,5 - 5 milyon ton tutarında ham petrol üretmek olmalıdır.

Bu amacı gerçekleştirmeğe hazırlanırken unutulmaması gereken çok önemli bir noktaya da parmak basacağız: Millîleştirme ve millî kaynaklara sahip çıkma akımları güçlendikçe, kartelin baskısı altındaki Birleşik Devletler Hükümeti ve sanayicileri, Türkiyeye petrol arama, sondaj ve üretim âlet ve donatımını sağlamaktan kaçınacaklardır. Halbuki yurdumuzda, petrol alanında kabul edilmiş bütün normlar Amerikan norm ve standardlarıdır. Demekki, bugünden başlıyarak, metrik ölçü ve normlara dönmek ve büyük kısmı yurt içinde yapılabilecek kadar basit olan bu âlet ve donatımın imalâtına geçmek zorunluğundayız. Bu âlet ve donatım, taşıma masrafları çok yüksek olan kaba çelik yapımı olduğundan, bu yolla hem taşıma masraflarından kurtulmuş ve hem de bunları yapmaya hazır Türk teknisyen ve işçisine şerefli bir görev vermiş olacağız. Artık kendimize güvenme ve ihtiyaçlarımız için gerekli şeyleri yaratma dönemine gelmiş bulunuyoruz.

Sonuç

Petrol sorunu, tek başına ele alınıp tartışılacak ve üzerinde karara varılacak bağımsız bir sorun değildir. «Ülkenin doğal kaynaklarına, o ülke halkının kayıtsız şartsız sahip olması» ana ilkesinin, sadece bir bölümüdür. Madenleri, akarsuları, gölleri, sahilleri ve ormanları, kısaca bütün yerüstü ve yeraltı kaynakları ile bir ülke, bu temel ilkenin

ışığında ele alınabilir. Bütün zenginlik kaynaklarını, bu temel ilkenin çerçevesi içinde düşünmek ve bu kaynakların tümünü kapsıyan toplu bir görüşe varmak zorundayız.

Petrol Kanununun birkaç maddesini değiştirmek ya da yeni maddeler eklemek, dâvayı sürüncemede bırakmak, onu yozlaştırmak demektir.

Batının en ileri ülkelerinden birisi olan Fransa, daha birkaç gün önce, millî petrol kurumunu yeniden teşkilâtlandırmak ve uluslararası dev şirketler karşısında daha güçlü bir duruma getirmek kararını almıştır. Demek ki, gelişmiş ve liberal dediğimiz ülkeler bile millî kaynaklar konusunda, titiz davranmak ve liberalizm oyununun kurallarına uymamak yoluna gidebilmektedirler.

Bir başka liberal ve gelişmiş ülke, İtalya, baştanberi Po Vadisini yabancı şirketlere kapatmıştır.

Bizim, olanakları ve gücü sınırlı millî ortaklığımız TP ise, «eşit hak ve mükellefiyetler» gerekçesiyle, aynı devlerin karşısına savunmasız çıkarılmaktadır. Bu durumun, tutarlı tarafı yoktur.

Şu halde Petrol Kanununu eleştirmek, yermek hiçbir anlam taşımaz. Bu kanunla birlikte, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, hazırlanmakta olduğunu duyduğumuz Maden Kanunu ve yabancıların yurdumuzda serbestçe ticarî girişimlerde bulunmasını ve büyük ölçüde kazanç sağlıyarak bunu, aynen dışarıya çıkarabilmelerini sağlıyan yasa ve yönetmeliklerin tümüne hâkim olan görüşü eleştirmek gerekir.

Değiştirilmesi gereken bu görüştür. Yoksa, herhangi bir kanun değil. Çünkü, millî yaratma gücüne inanan, ülkenin zenginlik kaynaklarının bir damlasını bile yabancılara kaptırmamak konusunda titiz ve ekonomik bağımsızlığı siyasî bağımsızlıktan ayrı düşünmiyen böyle bir görüş, kendisine uygun yasaları da birlikte getirecektir. Asıl önemli olan, böyle bir görüşün benimsenmesidir.

Kısaca sorun, bataklığı kurutmaktır; yoksa sivrisinekleri teker teker öldürmek değil!

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar

Daniel Durand, La Politique Petrolière Internationale «Que Sais - je.» Serisi - Paris 1962

Antoine Zischka, Gizli Harpler - Çeviren : Hamdi Varoğlu Dün ve Yarın Tercüme Külliyatı - İstanbul 1935

Dr. Nezih H. Neyzi, Türkiye Petrol Sanayii - İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yayını - İstanbul 1963

Y. Müh. Kemal Lokman, Türkiyede Petrol Endüstrisi Ankara - 1964

Raporlar, Yıllıklar ve Kanunlar

Oil, Recent Developments in the OEEC Area - Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı (OEEC) Yayını - 1960

Oil Today, OCDE, (Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Teşkilâtı) Yayını - 1964

Türkiye Petrolleri A. O., 1962, 1963 ve 1964 Yıllıkları

Türkiye Petrolleri A. O., 1964 Yılı 10. Yıl Sayısı - 1964

Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl : 1963 - 1967 - DPT Yayını - Ankara 1963

Petrol Kanunu, Kanun No. 6326, Kabul Tarihi : 7/3/1954
Değişiklikler : Kanun No. 6558, Kabul Tarihi : 13/5/1955
Kanun No. 6987, Kabul Tarihi : 29/5/1957

Dergi ve Gazeteler

Oil and Gas Jounal, 16 Ekim 1961, 11 Aralık 1961, 21 Aralık 1961, 29 Ocak 1962, 5 Kasım 1962, 31 Aralık 1962, 1 Nisan 1963, 16 Temmuz 1963, 29 Temmuz 1963, 6 Eylül 1963, 21 Ekim 1963,

Hydrocarbon Proeessing and Petroleum Refiner, Temmuz 1964

Bu Petrol Bizim, Mümtaz Soysal - Yön Gazetesi, 25 Aralık 1964

Türkiyenin Petrolü bir Harp Rezervidir, Seyfettin Turhan - Meydan Gazetesi, 11 Mayıs 1965

Sosyal Adalet, Şubat 1965, Mart 1965, Nisan 1965, Haziran 1965, Ağustos 1965.

SOL YAYINLARI. Sorumlu Yönetmen : **Muzaffer Erdost.** Yönetim yeri : Sanayi Caddesi, Demir İş Hanı, No. 52, **Ankara**

4 lira